

Symbiose in het voortgezet speciaal onderwijs

Onderzoek naar de vormgeving van symbiose, opbrengsten van,
en ervaringen met symbiose

Anke de Boer, RENN4 / Rijksuniversiteit Groningen, Orthopedagogiek
Matthijs Warrens, Rijksuniversiteit Groningen, GION onderwijs/onderzoek
Jan Bijstra, RENN4

november 2023

Voorwoord

Dit onderzoek kon worden uitgevoerd dankzij de bereidwillige medewerking van de vso-scholen van RENN4, de reguliere vso-scholen die betrokken waren bij de symbiosetrajecten, en leerlingen en hun ouders. Wij danken allen voor hun positieve en enthousiaste bijdrage. Tevens bedanken we Nynke Douma, Lize van der Vegt en Marinda Spithoff voor hun bijdrage aan de praktische uitvoering van het onderzoek.

Namens het onderzoeksteam,

prof. dr. Matthijs J. Warrens
projectleider

Dit onderzoek is (mede) gefinancierd door het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek, projectnummer 40.5.20630.100.

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
1. Samenvatting.....	3
2. Aanleiding.....	5
3. Theoretische onderbouwing	8
4. Vormgeving van symbiose.....	11
5. Ondersteuningsbehoefte en uitstroom van symbiose- en niet-symbioseleerlingen	18
6. Leergedrag en sociale inclusie van symbioseleerlingen	22
7. Ervaringen van ouders	28
8. Ervaringen van leerlingen met symbiose	32
9. Ervaringen van docenten en andere onderwijsprofessionals met symbiose	36
10. Conclusies	45
11. Slotbeschouwing en aanbevelingen	48
Referenties	53

1. Samenvatting

Om leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben op het gebied van leren en gedrag, cognitief meer uitdaging te bieden én om hen de kans te bieden een volwaardig diploma te behalen, maken scholen voor voortgezet speciaal onderwijs (vso) sinds de invoering van de Wet kwaliteit (v)so steeds meer gebruik van symbiose. Symbiose betekent dat leerlingen naast onderwijs op het speciaal onderwijs, vakken volgen op een reguliere school. Het is de verwachting dat symbiose veelvuldig wordt gebruikt in het vso, maar cijfers naar exacte aantallen hierover ontbreken. Binnen speciaal onderwijsorganisatie RENN4 wordt symbiose op vrijwel alle vso-scholen toegepast, en de verwachting is dat symbiose bijdraagt aan de ontwikkeling van leerlingen. Hoe symbiose wordt ingericht, wat de cognitieve- en niet-cognitieve uitkomsten van symbiose- en niet-symbioseleerlingen zijn, en wat de ervaringen van ouders, leerlingen en onderwijsprofessionals zijn met symbiose is niet bekend. Met dit onderzoek hebben we hier meer zicht op gekregen. In het onderzoek hebben we gebruik gemaakt van dossieranalyse, gegevens uit leerlingvolgsystemen en interviews.

Vormgeving van symbiose

Het merendeel van de symbiosetrajecten zijn gericht op leerlingen die de basisberoepsgerichte of kaderberoepsgerichte leerweg volgen. Enkele scholen richten zich specifiek op havo/vwo-leerlingen. Hoewel er de nodige overeenkomsten zijn in hoe scholen symbiose vormgeven, zijn de belangrijkste verschillen: 1) vso-scholen werken samen met een reguliere vo-school of met een mbo-school in het kader van het programma en toetsing; 2) leerlingen krijgen les op de eigen vso-school of op de reguliere vo- of mbo-school; 3) leerlingen verblijven dagdelen op de vo- of mbo-school of zijn er volledig. Dit kan op individuele basis plaatsvinden of als hele groep. Om deel te kunnen nemen aan symbiose is het volgens onderwijsprofessionals van belang dat: leerlingen de wisselingen in het vo aankunnen, leerlingen zelfstandig genoeg zijn, het externaliserend gedrag

hanteerbaar is, zij cognitief en sociaal-emotioneel sterk genoeg zijn, de thuissituatie ondersteunend is.

Uitkomsten bij leerlingen

Kijken we naar de uitkomsten bij leerlingen dan zien we dat, in vergelijking met niet-symbioseleerlingen, symbioseleerlingen gemiddeld een hoger IQ hebben, gemiddeld minder ondersteuning nodig hebben op het gebied van taal-, lees- en rekenvaardigheden en gemiddeld positiever leergedrag laten zien. Symbioseleerlingen blijven minder lang in het vso, stromen minder vaak uit naar mbo entree en aanzienlijk vaker naar mbo 2, 3 en 4. Hoewel scores voor leervoorwaarden van symbiose- en niet-symbioseleerlingen beide als 'normaal' geassocieerd kunnen worden, ontwikkelen niet-symbioseleerlingen zich gedurende een schooljaar minder sterk op de directe en indirecte leervoorwaarden. Symbioseleerlingen gaan gedurende een schooljaar sterk vooruit op een aantal directe leervoorwaarden.

Ervaringen van ouders, leerlingen en onderwijsprofessionals met symbiose

Zowel ouders, leerlingen als onderwijsprofessionals zijn over het algemeen positief over hun ervaringen met symbiose. Uit de interviews met alle drie de groepen blijkt dat de grootste meerwaarde van symbiose zit in het behalen van een volledig diploma, een betere voorbereiding op het mbo, en het volgen van regulier onderwijs. Deze uitkomst wordt bevestigd met de kwantitatieve gegevens die we hebben bekeken: leerlingen met symbiose stromen inderdaad vaker uit naar een hoger niveau op het mbo, in vergelijking met niet-symbioseleerlingen. De verbeterpunten zitten wat ouders en professionals vooral in de kennis over de doelgroep en competenties zoals het aanbrenge van structuur, duidelijkheid, en voorspelbaarheid, en aansluiting met de vo-leerlingen.

Symbiose vraagt om een goede samenwerking tussen het vso en het vo. Over het algemeen zijn betrokkenen hier positief over, maar er zijn ook verbeterpunten aangedragen. In ieder geval zijn korte lijntjes en regelmatige overlegmomenten nodig, regelmatig contact met ouders, en interne of externe ondersteuning aan leraren.

In de slotbeschouwing staan we stil bij de belangrijkste uitkomsten en geven we aanbevelingen om symbiose verder te optimaliseren zodat symbiose in de toekomst nog meer aansluit en bijdraagt aan de ontwikkeling van leerlingen.

2. Aanleiding

Om leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben op het gebied van leren en gedrag, cognitief meer uitdaging te bieden én om hen de kans te bieden een volwaardig diploma te behalen, maken scholen voor voortgezet speciaal onderwijs (vso) sinds de invoering van de Wet kwaliteit (v)so steeds meer gebruik van symbiose. Symbiose betekent dat leerlingen naast onderwijs op de speciale school, vakken volgen op een reguliere school. Uit onderzoek van Van Veen e.a. (2018) onder 118 vso-scholen, 50 vo-samenwerkingsverbanden en 76 praktijkonderwijslocaties blijkt dat symbiose een (tussen)vorm van passend onderwijs is die scholen naar verwachting steeds meer gaan inzetten. Een kwart van de bevroegde vso-scholen voert al een vorm van samenwerking of integratie uit of is met de voorbereiding hiervan begonnen. De overgrote meerderheid van de bevroegden verwacht een toename van verschillende vormen van samenwerking met het regulier onderwijs; symbiose wordt gezien als een veelbelovende vorm. Ook op de vso-scholen van RENN4, het Regionaal Expertisecentrum Noord-Nederland cluster 4 dat speciaal onderwijs verzorgt in Groningen, Friesland en Drenthe, worden momenteel symbiosetrajecten uitgevoerd. Ondanks deze recente ontwikkeling en ondanks het feit dat symbiose al een flink aantal jaren mogelijk is (zie bijv. Schram, 2011), is er zover ons bekend niet onderzocht wat symbiose oplevert in termen van leerontwikkeling, leergedrag en sociale inclusie. In het vso bestaat echter wel grote behoefte om helder te krijgen of symbiose daadwerkelijk extra kansen biedt aan haar leerlingen.

Om antwoorden te krijgen op deze vraag heeft de toenmalige RENN4-onderzoekscoördinator dr. Jan Bijstra namens RENN4 prof. dr. Matthijs Warrens en dr. Anke de Boer van de Rijksuniversiteit Groningen benaderd voor een onderzoek waarvan de resultaten in deze rapportage zullen worden gepresenteerd. Gezien de te verwachten complexiteit van de onderzoeksgegevens is Matthijs Warrens (GION onderwijs/onderzoek) benaderd vanwege zijn deskundigheid op het gebied van schoolloopbanen en statistische methoden. Anke de Boer (Orthopedagogiek) is

benaderd vanwege haar expertise op het gebied van het optimaliseren van de onderwijsleeromgeving van leerlingen met extra ondersteuningsbehoefte. Matthijs Warrens en Anke de Boer zijn eerder door NRO gesubsidieerd onderzoek bovendien goed bekend met de RENN4-organisatie, en Anke de Boer is er inmiddels ook werkzaam als directeur onderwijsadvies, onderzoek & kwaliteit.

In de voorbereidingsfase hebben vertegenwoordigers van de betrokken scholen meegedacht over de onderzoeksopzet. Alle betrokkenen toonden zich enthousiast over het onderzoeksvoorstel en hebben de verwachting uitgesproken dat het onderzoek inzicht zal geven in wat symbiosetrajecten opleveren voor de ontwikkeling van leerlingen. De tekst van het voorstel als ook onderhavige rapportage is geschreven door het kernteam (Warrens, Bijstra, De Boer).

Dit onderzoek richt zich op scholen voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften op het gebied van leren en gedrag. Het gaat om speciale scholen voor leerlingen met ernstige gedragsproblemen en/of psychiatrische problematiek (voorheen cluster 4-scholen). Het onderzoek is gefinancierd vanuit het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek (NRO).

De centrale onderzoeksvraag is:

In welke mate draagt symbiose bij aan leergedrag en sociale inclusie van leerlingen met extra ondersteuningsbehoefte, en hoe ervaren leerlingen, ouders en onderwijsprofessionals symbiose?

De deelvragen zijn als volgt:

1. Hoe wordt symbiose vormgegeven in de onderwijspraktijk en welke vormen zijn er te onderscheiden, welke actoren zijn erbij betrokken en welke leerlingen komen in aanmerking voor symbiose?
2. Hoe ontwikkelen leerlingen zich op het gebied van leergedrag en sociale inclusie gedurende één jaar waarin zij in een symbiosetraject zitten?
3. Is er een verschil tussen symbioseleerlingen en leerlingen zonder symbiose in leergedrag en sociale inclusie?
4. Wat zijn de ervaringen van symbioseleerlingen en hun ouders? Welke voor- en nadelen zien zij aan het symbiosetraject wat betreft hun leergedrag en sociale inclusie?
5. Wat zijn de ervaringen van onderwijsprofessionals van zowel de speciale als de reguliere school? Wat is hun attitude tegenover symbiose, voelen zij zich competent om leerlingen in een symbiosetraject te ondersteunen/onderwijs te geven, en hebben zij ondersteuning nodig?

In het volgende hoofdstuk wordt de theoretische onderbouwing voor de onderzoeksvragen gegeven, waarna vervolgens de onderzoeksvragen in afzonderlijke hoofdstukken behandeld worden. Omdat er is gewerkt met verschillende onderzoeksmethoden (zowel kwalitatief als kwantitatief) begint elk hoofdstuk met een korte beschrijving van de onderzoeksopzet.

3. Theoretische onderbouwing

Sinds de introductie van passend onderwijs in 2014 is er in Nederland steeds meer aandacht voor hoe speciale en reguliere scholen zo optimaal mogelijk kunnen worden geïntegreerd. In het basisonderwijs zijn inmiddels al veel initiatieven ontwikkeld (Van Veen e.a., 2017), maar in het voortgezet onderwijs staat de integratie tussen het vo en het vso nog in de kinderschoenen (Van Veen e.a., 2018). Wel wordt er onderling samengewerkt, bijvoorbeeld wanneer het gaat om het realiseren van symbiose. In het wettelijke kader rondom symbiose wordt aangegeven dat symbiose is ontstaan om leerlingen in het vso in staat te stellen het onderwijs met een volledig diploma uit te laten stromen. De achterliggende reden hiervan is dat het vso onder de wet primair onderwijs valt (en docenten meestal een pabo-diploma hebben), en de vso-school doorgaans niet in staat is om zowel theorie- als praktijkvakken te geven op het niveau van de basisberoepsgerichte en kaderberoepsgerichte leerwegen. Om leerlingen uit te laten stromen met een volledig diploma, is het vso daarom aangewezen op samenwerking met een reguliere vo-school. Leerlingen die symbiose volgen, zijn hierdoor in staat om uit te stromen op mbo 3- of 4-niveau, terwijl leerlingen die geen symbiose volgen en het vso uitstromen met losse certificaten, aangewezen zijn op mbo 1- of 2-niveau.

Symbiose is een typisch Nederlands fenomeen. In internationaal onderzoek komen wel programma's voor die eraan verwant zijn. Zo wordt in landen met volledig inclusief onderwijs, bijvoorbeeld de Verenigde Staten, gebruik gemaakt van zogenaamde pull-out programma's (Fernandez, 2018; Nes, Demo & Ianes, 2018). Dan gaat het om leerlingen van een reguliere school die (tijdelijk) 'uit de klas worden getrokken' en in een aparte, kleinere klas les krijgen van een speciaal onderwijs docent. Voordelen van pull-out onderwijs zijn dat leerlingen meer geïndividualiseerde instructie of instructie in een gefocuste, kleine groep krijgen, en meer persoonlijke interactie hebben met de docent. Het succes van een pull-out programma is sterk afhankelijk van de precieze invulling (Borland, 2003; Vaughn, Feldhusen & Asher, 1991). Wel blijkt dat leerprestaties over het algemeen verbeteren als het

pull-out programma aansluit bij het curriculum en voldoende uitdagend is voor de leerlingen. Pull-out blijkt vooral een effectieve aanpak voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften op het gebied van leesvaardigheid (Gersten e.a., 2020; Neitzel e.a., 2020; Fernandez, 2018).

Zoals hierboven geschetst is de aanleiding van het uitvoeren van symbiose-trajecten primair gelegen in het feit dat een volledig diploma kan worden behaald. Symbiose biedt echter meer mogelijkheden: leerlingen van speciale scholen komen door symbiose meer in contact met reguliere leerlingen en daarmee wordt een voorwaarde geschapen voor het overnemen en aanleren van positief gedrag. Ook levert symbiose mogelijk een bijdrage aan de sociale inclusie van leerlingen dankzij die contactmogelijkheden.

Symbiose kan worden beschouwd als een vorm van inclusief onderwijs dat sinds enkele jaren hoog op de onderwijsagenda staat (Ministerie van OCW, 2020). Bij gebrek aan systematisch onderzoek naar symbiose, putten we daarom uit onderzoek naar inclusief onderwijs. Ten aanzien van leerprestaties zien we dat die vaak negatief worden beïnvloed door gedrag: leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften op het gebied van gedrag doen het op cognitief gebied over het algemeen minder goed dan leerlingen zonder ondersteuningsbehoeften (Reid e.a., 2004; Smeets e.a., 2017; Zweers, 2018). Bovendien heeft ook de schoolsetting invloed: zo blijkt uit onderzoek van Stoutjesdijk, Scholte en Swaab (2016) dat leerlingen met sociaal-emotionele en/of gedragsproblemen in het speciaal onderwijs minder hoge leerprestaties laten zien dan leerlingen met vergelijkbare problematiek in een reguliere setting. Ten aanzien van leergedrag (waaronder motivatie en taakgerichtheid) blijkt dat leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften het minder goed doen dan leerlingen zonder extra ondersteuningsbehoefte (Smeets, Ledoux, & Van Loon-Dikkers, 2019; Zweers, 2018).

Wat betreft de sociale inclusie heeft onderzoek veelvuldig laten zien dat fysieke integratie in een reguliere setting niet automatisch leidt tot positieve sociale inclusie. Leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in een reguliere onderwijssetting worden minder geaccepteerd door leeftijdsgenoten, hebben minder vriendschappen, minder interacties en een minder positief zelfbeeld dan leerlingen in het regulier onderwijs (Petry, 2018). Dit is in het bijzonder het geval bij leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften voor gedrag (De Boer & Pijl, 2016; Schwab e.a., 2015). Dat deze problemen in de sociale inclusie negatieve korte en lange termijn gevolgen (denk aan aanpassingsproblemen, depressieve gevoelens, psychiatrische problematiek) kunnen hebben, is veelvuldig vastgesteld (Bukowski, Laursen & Kenneth, 2011).

Omdat wij het van belang vinden om de symbiosethematiek vanuit verschillende invalshoeken te bekijken, bevragen we in dit onderzoek leerlingen, docenten en ouders van leerlingen. Wat betreft leerlingen: artikel 12 van het Kinderrechtenverdrag onderstreept het belang van 'luisteren naar leerlingen'. Symbiose biedt leerlingen in ieder geval in theorie meer mogelijkheden op cognitief en sociaal vlak, maar of zij dit ook zo ervaren, is de vraag. Tenslotte zit er voor hen ook een potentieel bedreigende kant aan symbiose omdat zij zich (weer) moeten begeven onder het veel grotere aantal leerlingen van een reguliere school met de mogelijke gevolgen zoals beschreven in het onderzoek van Petry (2018). Onderzoek naar de ervaringen van leerlingen met extra ondersteuning laat wel zien dat zij vooral veel waarde hechten aan de extra tijd en aandacht die aan hen wordt besteed (De Boer & Kuijper, 2017); dit onderzoek ging echter over leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in het regulier onderwijs en niet over vso-leerlingen die deels op een reguliere vo-school zitten.

Wat betreft docenten: uit allerlei wetenschappelijke en beleidsmatige publicaties blijkt dat veel docenten leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften lastig vinden (Hofstetter & Bijstra, 2014; Van Grinsven & Van der Woud, 2016). Dat is vooral het geval met leerlingen die externaliserend probleemgedrag laten zien. Volgens Smeets e.a. (2017) geven docenten aan dat het vooral gaat om overactief, impulsief en sterk storend gedrag. Om symbiose te laten slagen is het van belang dat de betrokken docenten hier positief tegenover staan. Internationaal onderzoek heeft veelvuldig het belang van een positieve attitude tegenover inclusief onderwijs onderstreept (Van Mieghem e.a., 2020). Daarnaast is het belangrijk dat docenten zich competent voelen in het lesgeven van leerlingen met extra ondersteuningsbehoefte en hier de nodige ondersteuning in ontvangen (Van Mieghem, Struyf & Verschueren, 2021).

Tot slot wat betreft ouders: Van Eck en Exalto (2019) geven een overzicht van de positie van ouders in passend onderwijs. Ouders zien in algemene zin positieve kanten aan de invoering van passend onderwijs: zo ervaren zij minder labeling van hun kinderen, meer maatwerk, snelle en efficiënte ondersteuning en meer invloed op de inzet van extra ondersteuning. Het is niet duidelijk in hoeverre ouders dit ook zo ervaren ten aanzien van de specifieke situatie waarin symbioseleerlingen verkeren: soms op de speciale school en soms op een reguliere school.

4. Vormgeving van symbiose

Onderzoeksvragen

- *Hoe is symbiose vormgegeven en zijn er verschillende vormen van symbiose te onderscheiden?*
- *Welke indicaties en contra-indicaties zijn er voor deelname aan symbiose?*
- *Welke actoren zijn er betrokken bij symbiose?*

4.1 Onderzoeksopzet

Er zijn 41 onderwijsprofessionals geïnterviewd voor beantwoording van de bovengenoemde onderzoeksvragen. Deze professionals konden meedoen als zij in het schooljaar 2020-2021 of 2021-2022 te maken hadden met symbiose. De geïnterviewden waren onderwijsprofessionals zijn docenten en/of mentoren van het vso, en andere direct betrokkenen zoals directeuren, gedragsdeskundigen en intern begeleiders. Deze professionals zijn afkomstig van zowel RENN4-locaties als van reguliere vo-scholen waarmee wordt samengewerkt. De ethische commissie van Pedagogische- en Onderwijswetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen heeft toestemming gegeven voor het onderzoek (20-12-2021; PED-2021-S-0096).

Alle deelnemers hebben voorafgaand aan het interview hun toestemming gegeven voor de afname en opname van het interview (bij de interviews met leerlingen hebben ook de ouders/verzorgers toestemming gegeven). De interviews duurden gemiddeld 60 minuten. De interviews zijn alle opgenomen op audio en/of video en vervolgens volledig getranscribeerd. De interviewleidraad bevatte verschillende onderwerpen; een deel hiervan is in hoofdstuk 9 opgenomen. Voor het huidige hoofdstuk is de informatie uit de interviews gehaald waarin de vormgeving van symbiose is beschreven, welke indicaties- en contra- indicaties er zijn voor deelname aan symbiose, en welke actoren er betrokken zijn.

Voor het analyseren van de interviews is in navolging op Bazeley (2013) gebruik gemaakt van de volgende stappen: exploreren, coderen, conceptualiseren,

finetunen, visualiseren en rapporteren. Er is zowel deductief als inductief gecodeerd, waarbij gestart is met deductief coderen vanuit de thema's van de interviewleidraad. Op basis van de hoofdthema's is vervolgens inductief gecodeerd.

4.2 Beschrijving van vormen van symbiose

Alle vso-scholen hebben symbiose op verschillende wijze georganiseerd. Tabel 4.1 geeft voor tien RENN4-scholen beschrijvingen van de symbiosevormen. De meeste scholen bieden verschillende symbiosetrajecten aan. Dit betekent dat er met meerdere scholen wordt samengewerkt om dit te kunnen realiseren.

Tabel 4.1 laat zien dat er een groot aantal verschillende symbiosevormen wordt aangeboden. Verschillen hebben enerzijds te maken met de contacten en mogelijkheden van de (doorgaans) nabij gelegen reguliere vo-school, en anderzijds met de doelgroep van de eigen vso-school. Door naar verschillende aspecten van symbiose te kijken kunnen de symbiosevormen op verschillende manieren geclassificeerd worden.

Allereerst kan gekeken worden naar op welk onderwijsniveau een symbiosevorm zich richt. Op de meeste scholen is symbiose gericht op leerlingen die de basisberoepsgerichte (bb) of kaderberoepsgerichte (kb) leerweg volgen; symbiose start in het derde jaar. Hierdoor kunnen de leerlingen het programma toetsing en afsluiting (pta) van het reguliere vo volgen. Daarnaast richten een aantal symbiosevormen zich op havo- en vwo-leerlingen (bijv. school 3 vorm 1; school 9 en school 10).

Een ander belangrijk aspect van symbiose is of een leerling al het onderwijs, inclusief het symbioseonderwijs, op dezelfde locatie krijgt. Soms volgen leerlingen als hun onderwijs op de vso-school. In veel gevallen komen de docenten van het reguliere vo dan lesgeven op het vso, doorgaans aan de hele groep. Leerlingen verplaatsen zich niet en de eigen docent of ondersteuner is aanwezig. In een enkel geval maakt de vso-school voor een deel van de leerlingen gebruik van de leermiddelen van het reguliere vo zoals jaarplanning, toetsing en programma.

Bij onderwijs op één locatie kunnen leerlingen al het onderwijs ook op de reguliere school volgen. Leerlingen van het vso zitten bijvoorbeeld in een eigen groep, gehuisvest in een reguliere vo-school. Op sommige locaties volgen leerlingen in deze groep lessen bij hun eigen vso-docent en sluiten ze daarnaast ook aan bij reguliere vakken met reguliere leerlingen. Op andere locaties verplaatsen de leerlingen zich niet, maar komen de docenten van het reguliere vo naar het lokaal van de leerlingen om les te geven. Als er samenwerking is met een mbo-instelling om het (pre) entree diploma te halen wordt soms zowel de praktijk als de theorie intern aangeboden.

Tabel 4.1. Beschrijving van de verschillende vormen van symbiose per school (School 1-10).

Sch.	Beknopte beschrijving van symbiosevorm
1	<ol style="list-style-type: none"> 1) De symbiosegroep is een stamgroep binnen een reguliere vo-school waar leerlingen in verschillende leerjaren zitten. Hier zitten leerlingen van zowel het vso als het reguliere vo. Deze stamgroep heeft een eigen lokaal waar de vso-docent beschikbaar is en leerlingen voor hulp/ondersteuning terecht kunnen en ook lessen volgen. Leerlingen van het reguliere vo maken ook onderdeel uit van de klas als dat wenselijk is, met als doel om verwijzing naar het vso te voorkomen. 2) Symbioseleerlingen volgen met hun eigen vso-klas lessen van het reguliere vo. De leerlingen worden ingeroosterd op het reguliere vo en volgen daar de hele dag les. Hier is een docent (mentor) van het vso aanwezig. Het gaat met name om 3e en 4e jaars-leerlingen. Leerlingen van het reguliere vo maken ook onderdeel uit van de klas als dit wenselijk is; hiermee kan verwijzing mogelijk worden voorkomen.
2	<p>Er zijn twee verschillende vormen van symbiose op deze school:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Leerlingen die vmbo-basis/kader volgen kunnen de praktijkvakken bij de (in pandige) reguliere vo-school volgen samen met de leerlingen van het vo. De theorievakken volgen de leerlingen op de eigen vso-school. 2) Symbiosetraject met als doel het mbo entree diploma te halen. Hiervoor volgen de leerlingen de theorievakken op de vso-school en de praktijkvakken op het mbo.
3	<p>Op deze school zijn drie verschillende vormen van symbiose:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Havoleerlingen volgen onderwijs op afstand vanuit IVIO en worden daarbij ondersteund door de eigen vso-docent. Hierdoor kunnen leerlingen een havodiploma halen. 2) Vmbo-kader-leerlingen volgen praktijklessen op hun eigen vso-school die gegeven worden door een vo-docent. Deze docent komt naar de vso-locatie en geeft daar de lessen. De eigen vso-docent is aanwezig om ondersteuning te geven indien dit gewenst is. Het behalen van het vmbo-kader-diploma wordt gespreid over vijf jaar. 3) Middels een interne entree opleiding kunnen leerlingen een mbo 1-diploma halen. Hierbij wordt samengewerkt met een mbo-instelling die de examens afnemen. De lessen worden op de vso-school gegeven.
4	<ol style="list-style-type: none"> 1) Symbiose leerlingen in hun eerste jaar krijgen techniek-instructie door de vo-docent in het eigen lokaal en gaan daarna naar het technieklokaal van het vo. Het betreft een in pandige reguliere vo-school. 2) 2^e jaar symbiose leerlingen volgen de praktijkvakken als gehele klas op de reguliere vo-school. 3) Aansluitend op symbiosevorm 2: vanaf het 3^e jaar volgen de leerlingen de praktijkvakken samen met de reguliere leerlingen op de reguliere vo-school. Er is een ondersteuner vanuit het vso aanwezig.
5	<p>Er zijn drie verschillende vormen van symbiose op deze school:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Symbioseleerlingen van het 3^e en 4^e jaar volgen de praktijkvakken op de nabij gelegen reguliere vo-school en de theorievakken op de vso-school. Tijdens de lessen op de reguliere vo-school is een ondersteuner vanuit het vso aanwezig. De vo-docent geeft les aan de symbioseleerlingen. 2) Symbioseleerlingen volgen alle lessen op het een mbo-instelling, na het 4e jaar. Leerlingen halen hierdoor pre-entree mbo 1 opleiding. De praktijkvakken worden gegeven door de mbo-docent en de theorievakken door de vso-docent. 3) Symbioseleerlingen lopen vier dagen per week stage en gaan één dag naar school met als doel het entree mbo 1 diploma te behalen zodat ze kunnen doorstromen naar mbo 2.
6	<p>Symbioseleerlingen volgen vakken bij de reguliere vo-school of lopen stage bij de praktijkschool. Het gaat doorgaans om enkele vakken voor enkele uren per week. Beide locaties (vso en vo) zijn gehuisvest in hetzelfde pand. De vso-docent is op afroep beschikbaar. De vo-docent geeft de lessen aan de hele klas waar ook symbioseleerlingen deel van uitmaken. Het gaat hier om leerlingen met cognitieve beperkingen.</p>
7	<p>Er zijn twee vormen van symbiose op deze school:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Samenwerking met het reguliere vo op het gebied van leermiddelen: jaarplanning, toetsing en programma. Docenten van het vso maken hier gebruik van. 2) Symbioseleerlingen volgen als groep lessen op havoniveau in het reguliere vo; het gaat met name om praktijkvakken (bijv. handvaardigheid en scheikunde). De leerlingen worden begeleid door een vso-docent naar de reguliere vo-school. De reguliere vo-docent geeft de lessen aan de symbioseleerlingen. Hoogbegaafde havoleerlingen in het eerste jaar kunnen wiskunde krijgen van een reguliere vo-docent; lessen worden gegeven op de eigen vso-school.
8	<p>Op deze school zijn vier vormen van symbiose, waarbij de profielen jaarlijks kunnen verschillen omdat het afhankelijk is van de leerling:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Samenwerking met een praktijkschool waarbij leerlingen lessen volgen op het praktijkonderwijs samen met andere leerlingen. 2) Vmbo-basis/kader leerlingen volgen de praktijklessen op het reguliere vo en sluiten aan bij de reguliere vo-klassen. De theorielessen volgen de leerlingen op de eigen vso-school. In de eerste weken gaat een docent van het vso mee en daarna gaat de leerling zelfstandig. 3) Symbiose met mbo waarbij leerlingen hun entree diploma kunnen halen. De vso-school verzorgt de vakken, en de mbo-instelling neemt de examens af. 4) Symbiose voor leerlingen die mbo 1-traject volgen op het gebied van Groen-onderwijs.
9	<p>Op deze school is symbiose gericht op havo/vwo-leerlingen die met name internaliserende problematiek laten zien. De leerlingen volgen onderwijs in hun eigen (speciale) klas die gehuisvest is binnen de muren van een reguliere vo-school. De vo-docenten komen naar de klas om de leerlingen les te geven waarbij ondersteuning vanuit het vso mogelijk is.</p>
10	<p>Leerlingen volgen havo/vwo-onderwijs in hun eigen (speciale) klas, waarbij de docent van het reguliere vo naar de klas komt om les te geven. Vanuit het vso is er een ondersteuner aanwezig in de klas.</p>

Bij verschillende symbiosevormen hebben leerlingen niet al het onderwijs op één locatie maar verplaatsen leerlingen zich. Leerlingen volgen individueel of als gehele groep bijvoorbeeld praktijkvakken op een reguliere vo-school. Zij verplaatsen zich voor bijvoorbeeld dagdelen van het vso naar het vo. Wanneer het een hele groep betreft is er vaak begeleiding vanuit RENN4 aanwezig, maar bij individuele trajecten niet altijd. Als er samenwerking is met een mbo-instelling om het (pre) entree diploma te halen, dan worden bijvoorbeeld de praktijkvakken op het mbo gevolgd en de theorie op het vso.

Tabel 4.2 geeft een eenvoudige classificatie van de symbiosevormen in Tabel 4.1 op basis van de volgende twee kenmerken: i) heeft een symbioseleerling al het onderwijs op één locatie, en ii) verplaatst een symbioseleerling zich voor onderwijs? Bij het laatste kenmerk kan verplaatsing ook betekenen dat symbioseleerlingen binnen de onderwijslocatie naar een ander klaslokaal of -lokalen gaan voor een deel van de vakken. Tabel 4.2 laat zien dat alle vier de combinaties m.b.t. locatie en verplaatsing (ja/ja, ja/nee, nee/ja, nee/nee) voorkomen. Merk op dat de classificatie in Tabel 4.2 een sterke vereenvoudiging geeft van de verschillende symbiosevormen: aspecten als onderwijsniveau, of een leerling symbiose alleen of in een groep volgt, of symbioseleerlingen met reguliere leerlingen in dezelfde klas zitten, en of een vso-docent bij de symbiosevakken aanwezig is, zijn niet in de tabel opgenomen.

Tabel 4.2. Classificatie van symbiosevormen op basis van twee kenmerken.

Sch.	Var.	Onderwijs op één locatie?	Verplaatst symbiose-leerling zich?	Bijzonderheid
1	1	Ja	Nee	vo-docent komt naar speciale klas
	2	Ja	Ja	Iedere les met regulier vo
2	1	Nee	Ja	Naar vo-school voor praktijkvakken
	2	Nee	Ja	Naar mbo-school voor praktijkvakken
3	1	Nee	Nee	Onderwijs op afstand
	2	Nee	Nee	vo-docent komt voor praktijkvakken
	3	Nee	Nee	mbo-docent komt voor vakken
4	1	Ja	Ja	Naar technieklokaal
	2	Ja	Ja	Voor praktijkvakken met eigen klas
	3	Ja	Ja	Voor praktijkvakken met regulier vo
5	1	Nee	Ja	Naar vo-school voor praktijkvakken
	2	Ja	Ja	Alle lessen op mbo-school
	3	Ja	Ja	1 dag per week mbo-school
6	1	Ja	Ja	Voor stage naar praktijkschool
7	1	Nee	Nee	Gebruik van leermiddelen vo
	2	Nee	Ja	Naar vo-school voor praktijkvakken
8	1	Nee	Ja	Naar praktijkschool
	2	Nee	Ja	Naar vo-school voor praktijkvakken
	3	Nee	Ja	Naar mbo-school voor praktijkvakken
	4	Nee	Ja	Naar mbo-school voor praktijkvakken
9	1	Ja	Nee	vo-docent komt naar speciale klas
10	1	Ja	Nee	vo-docent komt naar speciale klas

Noot: Sch. = School in Tabel 4.1; Var. = symbiosevariant in Tabel 4.1.

4.3 Indicaties en contra-indicaties voor deelname aan symbiose

Aan onderwijsprofessionals is gevraagd welke indicaties en contra-indicaties voor symbiose door hun school worden gehanteerd. Zij noemen het vaakst of leerlingen symbiose aankunnen (n = 21). Het gaat dan om hoe vaak leerlingen qua klas, docent en medeleerlingen moeten wisselen op de reguliere vo-school (n = 15), of zij zelfstandig genoeg zijn (n = 15), hoeveel externaliserende gedrag zij vertonen (n = 13), of zij cognitief sterk genoeg zijn om het onderwijs te kunnen bijbenen (n = 10), en of zij grotere klassen aankunnen (n = 5). Geïnterviewden uit het speciaal en regulier onderwijs verschillen hierin niet of nauwelijks. Geïnterviewden van de vso-scholen noemen daarnaast dat leerlingen die in aanmerking komen voor symbiose, zich in sociaal-emotioneel opzicht onderscheiden (n = 7), dat de thuissituatie ondersteunend is (n = 7), en dat de leerling al goede onderwijsresultaten heeft laten zien (n = 4).

“Om voor symbiose in aanmerking te komen moeten leerlingen daarvoor wel iets laten zien. Ze moeten bijvoorbeeld vijftien uur bezig kunnen met praktijk, dat is één vak van de zes dus moeten ze wel kunnen schakelen, want ze moeten daar naartoe en hiernaartoe. En ze moeten best wel zelfstandig zijn en ook gemotiveerd.”

De volgende argumenten worden een enkele keer genoemd: een redelijke portie zelfvertrouwen (n = 3), leeftijd; jonge leerlingen kunnen symbiose nog niet aan (n = 2), geen meervoudige problematiek (n = 1), en in staat om stage te kunnen lopen (n = 1). Ten slotte geeft één geïnterviewde aan dat er geen specifieke criteria zijn voor wie wel en wie niet in aanmerking komt voor symbiose.

Als contra-indicaties noemen geïnterviewden van de vso-scholen dat symbiose te zwaar is voor leerlingen (n = 6), dat het gezinssysteem belemmerend werkt (n = 2), dat leerlingen moeite hebben met verschillende stijlen van lesgeven door docenten (n = 1) en dat leerlingen te angstig of onzeker zijn (n = 1).

Een enkele keer worden ook leerlingen die op de reguliere school zitten, in een symbiosetraject geplaatst. Het gaat dan om leerlingen die het in het regulier onderwijs niet redden zonder extra ondersteuning en daarom baat kunnen hebben bij de grotere individuele aandacht die in een symbiosetraject wordt geboden. Volgens vijf geïnterviewden geldt als criterium voor deze leerlingen dat zij met enige ondersteuning regulier onderwijs aankunnen. Drie geïnterviewden geven aan dat het leerlingen zijn die als ‘te moeilijk’ gezien worden voor het regulier onderwijs en dat symbiose (d.w.z., in het reguliere onderwijs blijven, met ondersteuning vanuit

het vso) voor hen kan worden gezien als manier om hen in het regulier onderwijs te houden.

4.4 Betrokken actoren

Bij het realiseren van symbiose zijn diverse actoren betrokken. In de eerste plaats maken de schooldirecteuren formele afspraken met elkaar. Daarnaast zijn de gedragsdeskundige en de intern begeleider van het vso en de zorgcoördinator van het vo betrokken in het voortraject en de tussentijdse monitoring en evaluatie. De docent en/of mentor van vso en vo zijn betrokken in het daadwerkelijk lesgeven en soms nog een leerlingbegeleider/coach of ondersteuner.

5. Ondersteuningsbehoefte en uitstroom van symbiose- en niet-symbioseleerlingen

Onderzoeksvragen:

- *Wat zijn de ondersteuningsbehoeften van symbiose- en niet-symbioseleerlingen?*
- *Hoe ziet de uitstroom van symbiose- en niet-symbioseleerlingen eruit?*
- *Is er een verschil in ondersteuningsbehoeften en uitstroom tussen symbiose- en niet-symbioseleerlingen?*

5.1 Onderzoeksopzet

In dit hoofdstuk worden verschillen m.b.t. kenmerken (bijv. IQ of ondersteuningsbehoefte) tussen vso-leerlingen en die wel en niet een symbiosetraject volgen bestudeerd. Het uitgangspunt van deze studie was dat alle vso-scholen van RENN4 meededen aan het onderzoek mits zij een groot deel van de informatie in Tabel 5.1 konden aanleveren. Een groot deel van de leerlingkenmerken is verkregen door de ontwikkelingsperspectiefplannen (opp's) van leerlingen te analyseren. Een aantal andere gegevens, bijv. het wel of niet volgen van een symbiosetraject en het uitstroomniveau van een leerling, is gehaald uit de administratiesystemen van de RENN4-scholen. De ethische commissie van Pedagogische- en Onderwijswetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen heeft toestemming gegeven voor het onderzoek (02-11-2021; PED-2021-S-0094).

Omdat een opp doorgaans veel geschreven tekst bevat, was codering van deze informatie noodzakelijk om te komen tot gegevens die geschikt zijn voor data-analyse. Met behulp van een codeerschema zijn de persoons- en contextfactoren en de ondersteuningsbehoeften in kaart gebracht. Het codeerschema is gebaseerd op eerder onderzoek uitgevoerd door De Boer (2018, 2023). Het ging om recente via de leerlingvolgsystemen beschikbare opp's. De opp's zijn uit de leerlingvolgsystemen gehaald en vervolgens geanonimiseerd gecodeerd door twee student-

assistenten. Om de betrouwbaarheid van het codeerschema te bepalen, is vooraf gekeken naar de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid: twee student-assistenten hebben 8% van de opp's onafhankelijk van elkaar gecodeerd. Vervolgens is de overeenstemming tussen de coderingen bestudeerd. De overeenstemming voor de leerlingkenmerken varieerde van .72 tot .94. De betrouwbaarheid van externe en interne gedragsproblematiek was voldoende; de betrouwbaarheid van de overige kenmerken was hoog tot zeer hoog.

Tabel 5.1 geeft een overzicht van de opgenomen leerlingkenmerken. We beschouwen onder andere IQ, psychiatrische problematiek, lichamelijke problemen en het voorkomen van probleemgedrag als leerlingkenmerken. Op IQ na zijn de leerlingkenmerken categorische variabelen. De tweede kolom van Tabel 5.1 specificiert de categorieën van de variabelen.

Tabel 5.1. Overzicht van de in het onderzoek bestudeerde kenmerken.

Variabelen	Categorieën
Leerling- en gezinskenmerken	
Geslacht	Jongen/meisje
IQ	
In symbiosetraject?	Ja/nee
Thuisituatie problematisch?	Ja/nee
Externe hulpverlening aanwezig?	Ja/nee
Uitstroomniveau	Blijft op vso, mbo-1, -2, -3, -4, of regulier vo
Ondersteuningsbehoeften	
Ondersteuning bij:	
- Ontwikkeling van taalvaardigheden	Ja/nee
- Ontwikkeling van leesvaardigheden	
- Ontwikkeling van rekenvaardigheden	
- Ontwikkeling van concentratievermogen	
- Ontwikkeling van zelfstandig werken	
- Omgaan met internaliserend gedrag	
- Omgaan met externaliserend gedrag	
- Omgaan met psychiatrische problematiek	
- Verminderen van delinquent gedrag	
- Verminderen van middelengebruik	
- Omgaan met lichamelijke problematiek	

5.2 Ondersteuningsbehoeften

Onderwijsperspectiefplannen waren beschikbaar van 534 leerlingen, waaronder 26 (4.9%) symbioseleerlingen. Deze gegevens zijn afkomstig uit de schooljaren 2019-2020 en 2020-2021. De 534 leerlingen gingen naar negen verschillende vso-scholen van RENN4 en zaten in 73 verschillende groepen. Van de 508 niet-symbioseleerlingen was 80.7% een jongen; het gemiddelde IQ was 85.5 (SD = 16.8). Van 26 symbioseleerlingen was 76.9% een jongen met een gemiddeld IQ van 92.5 (SD = 14.1). Het IQ van symbioseleerlingen lag dus gemiddeld 7 IQ-punten hoger in deze steekproef.

Tabel 5.2. Voorkomen van gezinskenmerken en ondersteuningsbehoeften bij niet-symbiose- en symbioseleerlingen, in percentages (%).

Variabelen	Niet-symbiose (n = 508)	Symbiose (n = 26)
Gezinskenmerken		
Thuisituatie problematisch?	23.2	32.0
Externe hulpverlening aanwezig?	81.3	84.6
Ondersteuningsbehoeften		
Ondersteuning bij:		
- Ontwikkeling van taalvaardigheden	24.1	11.5
- Ontwikkeling van leesvaardigheden	21.5	15.4
- Ontwikkeling van rekenvaardigheden	16.4	15.4
- Ontwikkeling van concentratievermogen	64.4	60.0
- Ontwikkeling van zelfstandig werken	44.5	34.6
- Omgaan met internaliserend gedrag	33.6	36.0
- Omgaan met externaliserend gedrag	41.4	52.0
- Omgaan met psychiatrische problematiek	75.4	84.6
- Verminderen van delinquent gedrag	2.0	3.8
- Verminderen van middelengebruik	1.6	3.8
- Omgaan met lichamelijke problematiek	14.8	3.8

Tabel 5.2 geeft informatie over de gezinskenmerken en ondersteuningsbehoeften van de niet-symbioseleerlingen en symbioseleerlingen. Bij symbioseleerlingen was de thuisituatie vaker problematisch dan bij niet-symbioseleerlingen. Bij de meeste gezinnen was externe hulpverlening aanwezig; bij gezinnen van symbioseleerlingen was dat iets vaker. Bij niet-symbioseleerlingen was er vaker sprake van een ondersteuningsbehoefte op het gebied van taal-, lees- en rekenvaardigheden,

concentratievermogen en zelfstandig werken, en het omgaan met lichamelijke problematiek. Daartegenover staat dat er bij symbioseleerlingen vaker een ondersteuningsbehoefte aanwezig was op het gebied van internaliserend en externaliserend gedrag en psychiatrische problematiek.

5.3 Uitstroom

Informatie over het uitstroomniveau was beschikbaar voor 271 leerlingen, waaronder 70 (25.8%) symbioseleerlingen. Deze gegevens zijn afkomstig uit in de schooljaren 2020-2021 en 2021-2022. De 271 leerlingen gingen in de betreffende jaren naar zeven verschillende vso-scholen.

In Tabel 5.3 staat het uitstroomniveau van de leerlingen vermeld. Niet-symbioseleerlingen bleven in deze periode veel vaker nog een jaar op het vso en stroomden veel vaker naar mbo-niveau 1. Symbioseleerlingen stroomden vaker naar de hogere mbo-niveaus. Gemiddeld stroomden symbioseleerlingen door naar een hoger mbo-niveau dan niet-symbioseleerlingen. Alle verschillen in percentages in Tabel 5.3 tussen niet-symbioseleerlingen en symbioseleerlingen zijn significant ($p < .05$), behalve het verschil voor uitstromen naar het regulier vo ($p = .079$). De significante verschillen tussen niet-symbiose- en symbioseleerlingen gelden dus mogelijk ook voor vso-leerlingen buiten de RENN4-scholen.

Tabel 5.3. Uitstroomniveau van (niet-)symbioseleerlingen, in percentages (%).

Uitstroomniveau	Niet-symbiose (n = 201)	Symbiose (n = 70)
Blijft op vso	30.8	18.6
Mbo-niveau 1	40.8	10.0
Mbo-niveau 2	19.9	35.7
Mbo-niveau 3	4.5	20.0
Mbo-niveau 4	1.5	8.6
Regulier vo	2.5	7.1

6. Leergedrag en sociale inclusie van symbiose leerlingen

Onderzoeksvragen:

- *Hoe ziet het leergedrag en de sociale inclusie eruit van symbiose- en niet-symbioseleerlingen?*
- *Is er een verschil in leergedrag en sociale inclusie tussen symbiose- en niet-symbioseleerlingen?*
- *Hoe ontwikkelen leerlingen zich op het gebied van leergedrag en sociale inclusie gedurende één jaar waarin zij symbiose volgen en verschillen symbiose- en niet-symbioseleerlingen van elkaar?*

6.1 Onderzoeksopzet

In deze studie zijn het leergedrag, de ontwikkeling in de directe leervoorwaarden (motivatie, taakgerichtheid, concentratie, planmatigheid, werktempo, en volharding) en de ontwikkeling in sociale inclusie (indirecte leervoorwaarden: sociale positie in de klas, sociale oriëntatie, verbondenheid met de leerkracht, en verbondenheid met medeleerlingen) bestudeerd aan de hand van de Leervoorwaardentest (LVT; Scholte & Van der Ploeg, 2011). Een hogere score verwijst naar een meer negatieve leervoorwaarde, en daarmee een ongunstigere prognose. Voor iedere leervoorwaarde is 7 (= zeer gunstig) de minimumscore en 35 (= zeer ongunstig) de maximumscore.

Het uitgangspunt van het onderzoeksproject was dat alle vso-scholen van RENN4 meededen aan het onderzoek. Niet iedere school maakte gebruik van de LVT. Vanuit de vso-scholen zijn in 2020-2021 LVT-gegevens verzameld van 931 leerlingen. Onder deze vso-leerlingen waren 75 (8.1%) leerlingen die een symbiosetraject volgden. De vso-leerlingen kwamen van zes scholen en waren verdeeld over 114 schoolklassen. Tabel 6.1 geeft een verdeling van de vso-leerlingen over de leerjaren. Het gaat bij deze aantallen om een indicatie omdat een deel van de vso-leerlingen in klassen zit waar leerjaren gecombineerd worden. Deze gegevens zijn

verkregen uit de administratiesystemen van de RENN4-scholen. De ethische commissie van Pedagogische- en Onderwijswetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen heeft toestemming gegeven voor het onderzoek (02-11-2021; PED-2021-S-0094).

Tabel 6.1. Aantal vso-leerlingen waarbij de LVT is afgenomen in 2020-2021, per leerjaar.

	Leerjaar					Totaal
	1	2	3	4	≥ 5	
Aantal vso-leerlingen	88	138	187	207	311	931

6.2 Gemiddelde verschillen

In deze paragraaf worden de gemiddelde verschillen tussen niet-symbioseleerlingen en symbioseleerlingen voor de zes LVT-leervoorwaarden betreffende leergedrag en de vier LVT-leervoorwaarden betreffende sociale inclusie gepresenteerd. Per leervoorwaarde is de gemiddelde score van alle beschikbare LVT-afnames van een leerling in schooljaar 2020-2021 bestudeerd. De 856 niet-symbioseleerlingen waren gemiddeld 15.3 jaar oud en van hen was 79.1% een jongen. De 75 symbioseleerlingen waren gemiddeld 14.9 jaar oud en van hen was 77.3% een jongen. Tabel 6.2 geeft de gemiddelden, standaarddeviaties en een kwalificatie van de gemiddelden voor de leervoorwaarden, uitgesplitst voor symbiose- en niet-symbioseleerlingen. De gemiddelde LVT-scores zijn gekwalificeerd met behulp van de normtabel voor jongens van 12-18 jaar (Tabel 9; Scholte & Van der Ploeg, 2011).

Tabel 6.2 laat zien dat de symbioseleerlingen gemiddeld 2-3 punten lager (= gunstiger) scoorden op alle zes de directe leervoorwaarden en de twee indirecte leervoorwaarden voor verbondenheid met leerkracht en medeleerlingen dan de niet-symbioseleerlingen. Deze gemiddelden zijn alle zes significant ($p < .001$); dus mogelijk gelden deze verschillen ook voor vso-leerlingen buiten de RENN4-scholen. De gemiddelden verschillen zijn alleen niet heel groot. De gemiddelde scores van de directe leervoorwaarden en leervoorwaarden voor verbondenheid met docent en medeleerlingen kunnen alle gekwalificeerd worden als normaal. Hierbij moet gezegd worden dat niet-symbioseleerlingen gemiddeld aan de bovenkant van de range voor normaal zitten, en symbioseleerlingen gemiddeld aan de onderkant van de range voor normaal zitten.

De gemiddelde verschillen tussen de symbiose- en niet-symbioseleerlingen zijn kleiner (minder dan 1 punt) voor sociale positie in de klas en sociale oriëntatie. De laatste (indirecte) leervoorwaarde is de enige leervoorwaarde waarop symbioseleerlingen gemiddeld iets hoger (ongunstiger) scoren dan de niet-

symbioseleerlingen. De twee gemiddelde verschillen voor verbondenheid zijn niet significant op 5%-niveau.

Tabel 6.2. Gemiddelde (M) en standaarddeviatie (SD) van de LVT-scores van niet-symbiose- en symbioseleerlingen, en de kwalificatie van het gemiddelde o.b.v.

Tabel 9 (Jongens 12-18 jaar) in Scholte en Van der Ploeg (2011).

Domein	Niet-symbiose (n = 856)			Symbiose (n = 75)		
	M	SD	Kwalif. M	M	SD	Kwalif. M
MT	22.91	6.82	Normaal	19.44	7.43	Normaal
TG	21.33	8.85	Normaal	19.00	6.96	Normaal
CC	21.41	6.18	Normaal	18.43	6.42	Normaal
PM	24.09	6.17	Normaal	20.61	6.86	Normaal
WT	21.47	6.13	Normaal	18.50	6.38	Normaal
VH	21.44	6.90	Normaal	19.11	6.97	Normaal
SP	22.95	6.65	Normaal	22.22	6.66	Normaal
SO	16.14	7.04	Normaal- ongunstig	16.76	6.35	Normaal- ongunstig
LK	13.81	6.52	Normaal	11.61	5.37	Normaal
ML	12.62	6.05	Normaal	10.45	4.99	Normaal

Noot: MT = Motivatie, TG = Taakgerichtheid, CC = Concentratie, PM = Planmatigheid, WT = Werktempo, VH = Volharding, SP = Sociale positie in de klas, SO = Sociale oriëntatie, LK = Verbondenheid met de leerkracht, ML = Verbondenheid met medeleerlingen.

Tabel 6.3 geeft de paarsgewijze correlaties tussen de tien leervoorwaarden voor de niet-symbioseleerlingen (onder de diagonaal) en de symbioseleerlingen (boven de diagonaal). De zes directe leervoorwaarden zijn onderling positief en ook redelijk hoog tot hoog gecorreleerd (niet-symbiose: .72–.88; symbiose: .77–.95). Leerlingen die (on)gunstig scoorden op één directe leervoorwaarde, deden dat over het algemeen ook op de andere directe leervoorwaarden. De directe leervoorwaarden zijn enigszins gecorreleerd met verbondenheid met de leerkracht en met medeleerlingen. De correlatie tussen sociale positie en sociale oriëntatie is met .72 (voor zowel niet-symbiose- als symbioseleerlingen) ook redelijk hoog. De correlatie tussen verbondenheid met de leerkracht en met medeleerlingen is hoog (.83 en .79). De verbanden tussen de directe leervoorwaarden zijn hoger voor symbioseleerlingen dan voor niet-symbioseleerlingen.

Tabel 6.3. Correlaties tussen de tien LVT-scores voor niet-symbioseleerlingen (onder de diagonaal) en symbioseleerlingen (boven de diagonaal).

Domein	MT	TG	CC	PM	WT	VH	SP	SO	LK	ML
MT		.93	.81	.90	.77	.81	.35	.07	.32	.29
TG	.88		.92	.95	.87	.89	.31	.05	.39	.34
CC	.72	.87		.93	.85	.91	.32	.06	.49	.48
PM	.78	.88	.84		.89	.89	.40	.09	.37	.35
WT	.72	.82	.79	.85		.84	.34	.19	.18	.20
VH	.78	.88	.85	.83	.84		.26	.11	.47	.37
SP	.24	.18	.09	.27	.25	.13		.72	.08	.00
SO	.12	.01	-.08	.07	.15	.07	.72		-.13	-.25
LK	.42	.50	.57	.38	.31	.51	-.03	-.07		.79
ML	.29	.41	.56	.33	.23	.40	-.13	-.23	.83	

Noot: MT = Motivatie, TG = Taakgerichtheid, CC = Concentratie, PM = Planmatigheid, WT = Werktempo, VH = Volharding, SP = Sociale positie in de klas, SO = Sociale oriëntatie, LK = Verbondenheid met de leerkracht, ML = Verbondenheid met medeleerlingen.

6.3 Verschillen in ontwikkeling

In deze paragraaf worden verschillen in de ontwikkeling tussen niet-symbioseleerlingen en symbioseleerlingen met betrekking tot de zes LVT-leervoorwaarden betreffende leergedrag en de vier LVT-leervoorwaarden betreffende sociale inclusie gepresenteerd. Om de ontwikkeling te bestuderen, is voor iedere leerling (en per leervoorwaarde) het verschil tussen de score in het eerste semester en tweede semester van 2020-2021 gebruikt. Een negatieve verschilscore betekent dat een leerling vooruit is gegaan; een positieve verschilscore betekent dat een leerling hoger scoorde in het tweede semester. Bij een score van -28 laat een leerling de maximale groei zien. De verschilscore die maximale achteruitgang weergeeft, is +28.

Alleen leerlingen van wie zowel LVT-scores in het eerste als in het tweede semester van 2020-2021 beschikbaar waren, zijn meegenomen in deze studie. Er waren van 391 leerlingen gegevens beschikbaar. Deze leerlingen zaten op vier scholen en waren verdeeld over 69 schoolklassen. Van de 391 vso-leerlingen volgden 27 (6.9%) leerlingen een symbiosetraject. De 364 niet-symbioseleerlingen waren gemiddeld 14.6 jaar oud en van hen was 83.5% een jongen. De 27 symbioseleerlingen waren gemiddeld 14.8 jaar oud en van hen was 77.8% een jongen. Omdat het aantal symbioseleerlingen in deze steekproef relatief klein is, moeten we enigszins voorzichtig zijn met het generaliseren van de bevindingen hieronder.

Tabel 6.4 geeft de gemiddelden en standaarddeviaties van de verschillcores voor de leervoorwaarden, uitgesplitst voor niet-symbiose- en symbioseleerlingen. Als gemiddelden dicht bij 0 liggen, is er sprake van relatief weinig gemiddelde verandering binnen het schooljaar. Dit lijkt het geval bij alle leervoorwaarden van de niet-symbioseleerlingen en ook bij verschillende leervoorwaarden van de symbioseleerlingen. Bij sommige leervoorwaarden was hier gemiddeld sprake van een lichte vooruitgang (negatief gemiddelde) of juist een lichte achteruitgang (positief gemiddelde). Alleen voor de directe leervoorwaarden motivatie, taakgerichtheid en planmatigheid was er een relatief sterke vooruitgang (waarde kleiner dan -1) te zien bij de symbioseleerlingen.

Tabel 6.4. Gemiddelde (M) en standaarddeviatie (SD) van verschillcores voor leervoorwaarden, uitgesplitst voor niet-symbiose- en symbioseleerlingen.

Domein	Niet-symbiose (n = 364)		Symbiose (n = 27)	
	M	SD	M	SD
MT	.55	5.88	-1.11	5.03
TG	.41	5.48	-1.81	5.27
CC	-.37	5.39	-.78	5.89
PM	-.03	5.31	-1.33	5.07
WT	-.25	5.32	-.37	4.76
VH	.60	6.04	.33	5.34
SP	-.10	4.90	-.56	4.48
SO	.38	5.04	-.48	6.45
LK	-.41	5.32	.63	4.92
ML	-.70	4.70	.33	3.36

Noot: MT = Motivatie, TG = Taakgerichtheid, CC = Concentratie, PM = Planmatigheid, WT = Werktempo, VH = Volharding, SP = Sociale positie in de klas, SO = Sociale oriëntatie, LK = Verbondenheid met de leerkracht, ML = Verbondenheid met medeleerlingen.

De symbioseleerlingen gingen gedurende het schooljaar gemiddeld vooruit in hun leergedrag. Er was sprake van een relatief sterke gemiddelde vooruitgang in motivatie (M = -1.11), taakgerichtheid (M = -1.81) en planmatigheid (M = -1.33), en een lichte gemiddelde voortuitgang in concentratie (M = -.78). Voor sociale inclusie is het beeld voor de symbioseleerlingen gemengd. Er was sprake van een lichte gemiddelde vooruitgang in sociale positie in de klas (M = -.56) en sociale oriëntatie (M = -.48). De precieze symbiosevorm is niet meegenomen in deze analyse, maar mogelijk werden deze positieve effecten veroorzaakt doordat symbioseleerlingen

meer met reguliere leerlingen in aanraking zijn gekomen. Daartegenover staat dat er gedurende het schooljaar sprake was van een lichte gemiddelde achteruitgang in verbondenheid met de leerkracht ($M = .63$) en verbondenheid met medeleerlingen ($M = .33$).

7. Ervaringen van ouders

Onderzoeksvragen

- *Wat zijn de ervaringen van ouders met symbiose?*
- *Welke impact van symbiose ervaren zij op de leerprestaties, het leergedrag, de sociale inclusie en de docent-leerling relatie op hun kind?*

7.1 Onderzoeksopzet

Er zijn elf ouders geïnterviewd om na te gaan wat hun ervaringen met symbiose zijn, hoe zij de impact op leerprestaties, leergedrag, sociale inclusie en de docent-leerling relatie ervaren. Deze ouders konden meedoen als hun kind in het schooljaar 2020-2021 of 2021-2022 symbiose volgde. De ouders waren afkomstig van verschillende vso-scholen van RENN4. De ethische commissie van Pedagogische- en Onderwijswetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen heeft toestemming gegeven voor het onderzoek (20-12-2021; PED-2021-S-0096).

Alle ouders hebben voorafgaand aan het interview hun toestemming gegeven voor de afname en opname van het interview. De interviews duurden gemiddeld 60 minuten. De interviews zijn alle opgenomen op audio en/of video en vervolgens volledig getranscribeerd. De interviewleidraad bevatte de volgende hoofdthema's: 1) achtergrondgegevens. 2) ervaringen symbiose, en 3) ervaren impact symbiose op leerprestaties, leergedrag, sociale inclusie en docent-leerling-relatie.

Voor het analyseren van de interviews is in navolging op Bazeley (2013) gebruik gemaakt van de volgende stappen: exploreren, coderen, conceptualiseren, finetunen, visualiseren en rapporteren. Er is zowel deductief als inductief gecodeerd, waarbij gestart is met deductief coderen vanuit de thema's van de interviewleidraad. Op basis van de hoofdthema's is vervolgens inductief gecodeerd.

7.2 Algemene ervaringen van ouders

Acht van de elf ouders zijn over het algemeen erg positief en tevreden over symbiose en over deze vorm van onderwijs voor hun kind. Eén van de ouders geeft aan dat de overstap van het vo naar het vso niet de wens van de leerling zelf was en dat de leerling daardoor buiten de vertrouwde omgeving werd geplaatst. Hoewel de meerwaarde van symbiose wel zien, hebben de ouders en de leerling de verwijzing naar het vso als vervelend ervaren.

“Het is echt het beste van intensieve begeleiding vanuit een hele veilige omgeving en toch onderdeel uitmaken van het regulier onderwijs. Ik vind dat, zoals het nu geregeld is, de ideale combinatie.”

7.3 Impact op leerprestaties

Ouders zijn over het algemeen tevreden over symbiose, maar slechts vier ouders geven aan dat het belang van symbiose vooral zit in het feit dat leerlingen een volledig diploma kunnen halen. Volgens tien ouders is het goed dat de leerlingen met de nodige ondersteuning vanuit het vso ervaring kunnen opdoen in het regulier onderwijs. Vier ouders melden dat hun kinderen enthousiast zijn over de symbiosevakken en dat dit hen meer verdieping biedt.

Er zijn echter ook ouders die geen positieve impact van symbiose zien op de leerprestaties van hun kind (n = 8). Wanneer we ouders vragen naar verbeterpunten om de leerprestaties te stimuleren middels symbiose, geven vier ouders aan dat de leraren meer kennis nodig hebben over de ondersteuningsbehoefte van hun kind. Hierdoor kunnen zij beter aansluiten bij wat hun kind nodig heeft in het onderwijs. Daarnaast is het volgens vier ouders wenselijk dat het aantal symbioselessen wordt uitgebreid.

7.4 Impact op leergedrag

Ouders verschillen van mening over de ervaren impact van symbiose op het leergedrag: sommigen zijn positief en anderen negatief. Vier ouders zijn positief en dan met name over de bijdrage op het leren plannen en organiseren, bijvoorbeeld omdat het reguliere programma gevolgd moet worden en er op gezette tijden prestaties geleverd moeten worden (in een toetsweek bijvoorbeeld).

“Dat ze moet voldoen aan de normale eisen, ook qua tijd vooral. Ja, dat was een ideale combinatie, omdat ze daardoor heeft geleerd om toch onder die druk te plannen, nou ja, een prestatie te leveren.”

Vijf ouders ervaren geen impact op hun kind en vier ouders geven aan dat symbiose een belasting is voor hun kind. Zo meldt één ouder dat het een onderbreking is omdat het kind heen en weer op de fiets moet en daarmee een verstoring van het dagelijkse ritme is. Een andere ouder geeft ook aan dat het onrust geeft en dat het kind gespannen is op de dagen met symbioselessen.

Als belangrijkste advies aan scholen ter verbetering van het leergedrag noemen ouders ondersteuning bij het leren plannen en organiseren; ook vanuit het regulier onderwijs zou hier aandacht voor moeten zijn.

“Ik zou vooral kijken of er meer scholen zijn die het op deze manier kunnen aanbieden, zodat je het ruimer kan trekken en het aan kan bieden bij het kind in de eigen omgeving. En ik denk dat het regulier onderwijs zich vooral moet richten op instructies, plannen en organiseren. Want dat is waar onze kinderen het meeste moeite mee hebben. Dat kunnen ze niet.”

7.5 Impact op sociale inclusie

Wat betreft het gevoel van inclusie zijn de opvattingen van ouders wisselend. Drie ouders geven aan dat leeftijdsgenoten op de vo-school meer aansluiten bij hun kind. Vier ouders zeggen dat er een stigma rond het speciaal onderwijs heerst en dat kinderen hier last van hebben. Eén van de ouders meldt bijvoorbeeld dat hun kind vindt dat ‘hij niet deugt omdat hij naar het speciaal onderwijs moet en dat hij liever naar [naam reguliere school] was gegaan.’

Drie ouders vertellen dat symbiose geen positieve bijdrage levert aan het gevoel van inclusie van hun kind. Ouders denken dat dat komt omdat hun kind les volgt op de reguliere school met de volledige vso-klas (zie hoofdstuk 4 voor de beschrijving van de symbiosevormen). Volgens vier ouders kan het gevoel van inclusie op de reguliere school verbeterd worden door er meer aandacht aan te besteden. Dat kan bijvoorbeeld door meer gezamenlijke activiteiten met andere leeftijdsgenoten te organiseren. Docenten zouden hierin moeten worden begeleid en geoacht.

7.6 Impact op docent-leerling-relatie

Wanneer een leerling symbiose volgt, krijgt hij/zij doorgaans te maken met meer en andere leraren. We hebben ouders gevraagd of dat volgens hen impact heeft op de docent-leerling-relatie en zo ja, of hier verbeteringen in aan te brengen zijn. Alle elf ouders zijn tevreden over de relatie met de leraren van het vso. Een aantal ouders geeft expliciet aan dat de leraren goed luisteren naar hun kind, dat ze weten wat er speelt en ze vertrouwen hebben in de expertise van de docent.

Wat betreft de docent-leerling-relatie in het reguliere vo, geven vijf ouders aan dat de communicatie te wensen over laat. Ouders krijgen onvoldoende informatie vanuit de reguliere school en een aantal ouders vindt dat docenten te weinig proactief zijn in het informeren naar hun kind. Qua verbeterpunten geven vier ouders aan dat leraren van het reguliere vo meer kennis nodig hebben over beperkingen en hier beter in gecoacht kunnen worden.

“Ik vind het eigenlijk wel een vereiste zo langzamerhand dat alle leraren op de hoogte zijn van autisme, en dat soort dingen, psychische aandoeningen. Ja, daar zouden ze eigenlijk allemaal in geschoold moeten worden, vooral vandaag de dag.”

8. Ervaringen van leerlingen met symbiose

Onderzoeksvragen

- *Wat zijn de ervaringen van leerlingen met symbiose?*
- *Hoe beoordelen symbioseleerlingen hun leerprestaties, leergedrag, de sociale inclusie en de docent-leerling-relatie?*

8.1 Onderzoeksopzet

Er zijn éénnentwintig leerlingen geïnterviewd om na te gaan wat hun ervaringen met symbiose zijn, en hoe zij de impact op leerprestaties, leergedrag, sociale inclusie en de docent-leerling relatie ervaren. Deze leerlingen deden mee als zij gedurende schooljaar 2020-2021 of 2021-2022 in een symbiosetraject zaten. Leerlingen waren afkomstig van zes verschillende vso-scholen van RENN4. De ethische commissie van Pedagogische- en Onderwijswetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen heeft toestemming gegeven voor het onderzoek (20-12-2021; PED-2021-S-0096).

Alle leerlingen hebben voorafgaand aan het interview toestemming gegeven voor de afname en opname van het interview. Bij minderjarige leerlingen hebben ook hun ouders toestemming geven. De interviews duurden gemiddeld 30-45 minuten. De interviews zijn alle opgenomen op audio en/of video en vervolgens volledig getranscribeerd. De interviewleidraad bevatte de volgende thema's: 1) achtergrondgegevens, 2) ervaringen met symbiose, 3) leerprestaties, 4) leergedrag, en 5) sociale inclusie.

Voor het analyseren van de interviews is in navolging op Bazeley (2013) gebruik gemaakt van de volgende stappen: exploreren, coderen, conceptualiseren, finetunen, visualiseren en rapporteren. Er is zowel deductief als inductief gecodeerd, waarbij gestart is met deductief coderen vanuit de thema's van de interviewleidraad. Op basis van de hoofdthema's is vervolgens inductief gecodeerd.

8.2 Ervaringen met symbiose

Veertien leerlingen geven aan dat zij positief zijn over het symbiosetraject zoals zij dat volgen, en zeven leerlingen zijn neutraal. Soms geven leerlingen aan wel tevreden te zijn over het feit dat zij symbiose kunnen volgen, maar dat ze liever volledig naar het regulier vo waren gegaan (n = 4). De redenen waarmee leerlingen hun oordeel onderbouwen, lopen erg uiteen. De leerlingen die symbiose volgen op de vso-school waar de vo-docent naartoe komt, geven aan dat het rustig is op het vso en dat ze daar blij mee zijn (n = 3). Ze krijgen hierdoor tijd en aandacht waar ze behoefte aan hebben. De leerlingen die liever volledig naar het vo waren gegaan, geven aan dat er een stigma rust op het vso (n = 3).

“Ik vind het een stuk beter, een stuk beter voor mezelf om hier [naam school] les te krijgen. Ze kunnen je beter begrijpen en meer tijd voor je vrijmaken dan de docenten op een reguliere middelbare school. Dus dat is fijn.”

“Het is een hele andere omgeving. Je hebt toch weer het gevoel dat je op normaal onderwijs zit. Want [naam school] heeft toch altijd het gevoel, het is zeg maar, het lijkt op een basisschool.”

Sommige leerlingen geven aan dat ze door symbiose onrust ervaren; dit wordt met name zichtbaar bij de leerlingen die zich verplaatsen voor de praktijkvakken naar het regulier vo (n = 4). Ondanks de wisselende ervaringen zijn leerlingen over het algemeen positief over de mogelijkheid om een symbiosetraject te volgen. Een enkele leerling geeft expliciet aan dat hierdoor een hogere uitstroom mogelijk is (n= 2).

“Ja, ik doe wel mijn best omdat ik terug wil naar mijn oude school. En ik doe gewoon mijn best omdat ik het wel belangrijk vindt dat ik een goede baan krijg later.”

8.3 Leerprestaties

Aan leerlingen is gevraagd om aan te geven (op een 10-puntschaal) hoe tevreden ze zijn over hun leerprestaties in het algemeen. De overgrote meerderheid van de leerlingen is tevreden over hun leerprestaties. Een aantal leerlingen is kritisch en geeft een 6-7, maar twee derde van de leerlingen vindt dat de leerprestaties zeer

positief zijn. Ondanks deze positieve beoordeling zijn er ook vier leerlingen die vinden dat de cijfers wel beter kunnen. Twee leerlingen geven aan dat de corona-periode een negatieve invloed heeft gehad op hun leerprestaties. De impact van symbiose is moeilijk te achterhalen in de interviews, omdat leerlingen refereren aan verschillende dingen. Soms gaat het over de huidige vso-school, soms over de school waar ze symbiose volgen, en soms over hun oude (vaak) reguliere vo-school.

8.4 Leergedrag

Leerlingen verschillen flink in hun oordeel over hun eigen leergedrag. Sommige leerlingen beoordelen hun motivatie met een zware onvoldoende (n = 6), terwijl de overige leerlingen zichzelf op motivatie een (ruime) voldoende geven. Acht leerlingen geven aan dat symbiose een positieve invloed heeft op hun motivatie.

*“Maar dat komt omdat ik gewoon naar daar ga,
naar daar wil en van deze school af wil.”*

“Het is wel school, dus het blijft zeg maar zo’n dingetje dat moet, en dat liever niet gebeurt. Maar het is wel beter dan bij de [naam vso-school], want daar toonde ik helemaal geen inzet.”

8.5 Sociale inclusie

Over het algemeen beoordelen de leerlingen hun sociale inclusie positief. Ze hebben het gevoel erbij te horen en niet buitengesloten te worden. Wanneer we vragen naar de impact van symbiose op de sociale inclusie is het beeld wat genuanceerder. Sommige leerlingen ervaren een verschil, doordat ze een betere klik ervaren met leerlingen op het reguliere vo. Andere leerlingen merken geen verschil doordat ze eerder ook al het gevoel hadden erbij te horen en daar heeft symbiose niets aan veranderd.

“Ik zit liever daar. Ik vind mijzelf daar beter passen.”

Het oordeel van leerlingen over de vriendschap(pen) die ze hebben, is positief. De overgrote meerderheid geeft aan een goede vriendschap te hebben, ongeacht symbiose (n = 17). Leerlingen zien over het algemeen geen grote impact van symbiose op hun vriendschappen. In een enkel interview komt naar voren dat de

leerling het moeilijk vindt om contact te maken, maar de meerderheid van de leerlingen ervaart niet of nauwelijks impact van symbiose.

“Ik zou niet echt zeggen dat ik vrienden heb gemaakt in die groep, vooral omdat je elkaar maar 1 lesuur ziet. Het is dan meer gefocust op het werk dan op gesprekken met elkaar houden.”

9. Ervaringen van onderwijsprofessionals met symbiose

Onderzoeksvragen

- *Wat voor attitude hebben onderwijsprofessionals tegenover symbiose?*
- *Wat is de meerwaarde van symbiose volgens onderwijsprofessionals voor leerlingen, ouders en henzelf?*
- *Wat zijn belemmerende factoren in het realiseren van symbiose?*
- *Welke competenties zijn nodig om symbiose te realiseren?*
- *Hoe wordt de onderlinge samenwerking en mate van ondersteuning ervaren?*

9.1 Onderzoeksopzet

Er zijn 41 onderwijsprofessionals geïnterviewd voor beantwoording van de bovengenoemde onderzoeksvragen. Deze professionals konden meedoen als zij in het schooljaar 2020-2021 of 2021-2022 te maken hadden met symbiose. De geïnterviewde onderwijsprofessionals zijn docenten en/of mentoren van het vso, en andere direct betrokkenen zoals directeuren, gedragsdeskundigen en intern begeleiders. Deze professionals zijn afkomstig van zowel RENN4-locaties als van reguliere vo-scholen waarmee wordt samengewerkt. De ethische commissie van Pedagogische- en Onderwijswetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen heeft toestemming gegeven voor het onderzoek (20-12-2021; PED-2021-S-0096).

Alle deelnemers hebben voorafgaand aan het interview hun toestemming gegeven voor de afname en opname van het interview. De interviews duurden gemiddeld 60 minuten. De interviews zijn alle opgenomen op audio en/of video en vervolgens volledig getranscribeerd. De interviewleidraad bevatte de volgende thema's: 1) achtergrondinformatie, 2) vormgeving van symbiose, 3) indicaties- en contra-indicaties voor symbiose, 4) betrokken actoren, 5) attitude tegenover

symbiose, 6) meerwaarde van symbiose, 7) belemmerende factoren, 8) samenwerking, en 9) ondersteuning.

Voor het analyseren van de interviews is in navolging op Bazeley (2013) gebruik gemaakt van de volgende stappen: exploreren, coderen, conceptualiseren, finetunen, visualiseren en rapporteren. Er is zowel deductief als inductief gecodeerd, waarbij gestart is met deductief coderen vanuit de thema's. Op basis van de hoofdthema's is vervolgens inductief gecodeerd.

9.2 Attitude

In algemene zin kunnen we zeggen dat de geïnterviewde onderwijsprofessionals symbiose als een positieve ontwikkeling zien. Het meest positief zijn de docenten en andere betrokken onderwijsprofessionals van de vso-scholen; zij zien symbiose vooral als een kans voor hun leerlingen om een diploma te halen en ervaring op te doen met regulier onderwijs. Wel geven ib-ers en een stagecoördinator van drie locaties aan dat de houding van hun docenten nog wel kan worden verbeterd.

“Ik denk dat dit een hele mooie stap is voor speciaal onderwijs leerlingen. Een mooie tussenstap tussen regulier en speciaal. En die daar wel hopelijk een ontwikkeling kunnen meemaken, door kunnen groeien en dan wel hun diploma kunnen halen.”

9.3 Meerwaarde van symbiose

Verreweg de meeste geïnterviewden noemen als *meerwaarde voor leerlingen* dat zij een volledig diploma kunnen halen (n = 33 van 42). Daarnaast zorgt symbiose ervoor dat leerlingen beter zijn voorbereid op het mbo (n = 20) en de maatschappij (n = 7). Symbiose onderwijs biedt aanvullende begeleiding (n = 10) ten opzichte van het regulier onderwijs waardoor leerlingen meer kansen krijgen zich te ontwikkelen. Dit geeft hen zelfvertrouwen en een groter gevoel van eigenwaarde (n = 12). Leerlingen raken dankzij symbiose gewend aan in het vo gangbare sociale en onderwijsstructuren (n = 14) en ook vakinhoudelijk raken ze beter op toegerust op de toekomst. Dit is dankzij het gevarieerdere aanbod dat in samenwerking met het regulier onderwijs geboden kan worden (n = 8; genoemd door geïnterviewden uit het vo). Symbiose biedt meer ruimte om aan te sluiten bij wat de leerling wel kan in plaats van dat de focus ligt op wat niet lukt (n = 6; genoemd door geïnterviewden uit vso). Het wegnemen van een 'vso-stigma' speelt hierbij een rol (n = 6; genoemd door geïnterviewden uit vso). Eerdere negatieve onderwijservaringen en verwijzing naar het vso hebben doorgaans gezorgd voor weinig eigenwaarde. Vso-docenten geven aan dat les krijgen van vakdocenten een meerwaarde is (n = 5).

“Ze zijn veel beter voorbereid op het mbo. Op het vso hebben ze bijvoorbeeld maar twee uurtjes techniek in de week, en dat is iets heel simpels in elkaar knutselen. In het vo hebben ze twee dagen per week praktijkles, dan zijn ze dus gewoon twee dagen volledig bezig met koken of met techniek. Daar krijgen ze ook grotere opdrachten mee, dat is meer mbo gericht.”

“Ik denk dat het voor sommige ouders een geruststellend idee kan zijn dat hun leerling ook op het regulier blijft komen.”

Volgens de geïnterviewde docenten en onderwijsprofessionals is de grootste meerwaarde voor ouders dat hun kind niet meer volledig speciaal onderwijs hoeft te volgen of geen verwijzing krijgt naar het speciaal onderwijs (n = 13). Symbiose biedt leerlingen meer toekomstperspectief (n = 11): enerzijds biedt een diploma meer mogelijkheden tot vervolgonderwijs en anderzijds maakt symbiose leerlingen zelfstandiger en zodoende beter toegerust op de maatschappij (n = 3).

De meerwaarde voor docenten en andere onderwijsprofessionals zelf zit met name in het delen van expertise en het leren van elkaar (n = 13) en het vergroten van competenties (n = 6). Drie vso-docenten geven aan dat de samenwerking met het regulier onderwijs ervoor zorgt dat zij zelf ook een beter beeld krijgen van het onderwijs wat daar gegeven wordt. Een gedragsdeskundige van een reguliere school benoemt daarnaast dat de samenwerking ervoor zorgt dat haar docenten ondersteuning ervaren van hun vso-collega's in de omgang met leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften. Twee vso-docenten zien het als meerwaarde dat zij samen met vo-docenten aan onderwijsdoelen kunnen werken. Eén vso-docent meldt dat de samenwerking met het regulier onderwijs versterkt wordt. Vier geïnterviewden (drie docenten en een vso-leerkrachtondersteuner) geven aan dat symbiose zorgt voor gemotiveerdere leerlingen en dat verhoogt het werkplezier. Tenslotte geven een docent, twee ib-ers en een vso-directeur aan dat symbiose de docenten zorgt voor een duidelijk doel en richting om met de leerlingen naartoe te werken.

“Dat is ook een leerproces voor mezelf. Ik was nog niet gewend dat het zo ging en dat dit [een conflict met een leerling] kon gebeuren. Maar daar leer je ook van en daar leer je ook mee om gaan. Dus ik denk dat ik er persoonlijk alleen maar een completere docent van geworden ben.”

9.4 Belemmerende factoren

Er worden relatief weinig belemmeringen genoemd. De belemmeringen die worden genoemd spelen zich af op diverse niveaus. Op organisatorisch niveau worden de volgende belemmeringen genoemd: niet elke locatie biedt het niveau of profiel aan dat past bij de leerling (n = 3; door vso); de vso-school is afhankelijk van de vo-school (n = 2); symbiose is een dure constructie (n = 2); de roostering wordt ingewikkelder (n = 2); het brengt administratieve uitdagingen met zich mee omdat de leerlingvolgsystemen niet op elkaar aansluiten (n = 1); er is geen of minder ruimte om een leerling even uit de klas te halen (n = 1); op sommige scholen kan na een bepaald leerjaar niet meer begonnen worden met symbiose (n = 1); de hoeveelheid begeleiding in een symbiose setting is groter dan die in het regulier onderwijs en daarom wordt de leerling nog steeds niet goed voorbereid op de situatie na de symbiose, dus in het 'echte' vervolgonderwijs (n = 2).

Op docentniveau worden de volgende belemmeringen genoemd, waarbij het opvallend is dat belemmeringen voor vo-docenten veelal door vso-docenten wordt aangekaart: vo-docenten krijgen met een lastigere doelgroep te maken dan dat ze gewend zijn (n = 14, waarvan 8 vso-docenten); vo-docenten hebben minder tijd voor leerlingen (n = 4; genoemd door vo- en vso-docenten); vo-docenten hebben meer taken gekregen door de extra begeleiding voor symbiose-leerlingen en de toename van administratieve taken (n = 4; genoemd door vso-docenten); vo-docenten krijgen te maken met leerlingen waar zij niet bewust voor gekozen hebben (n = 3; genoemd door een vo- en twee vso-docenten); en een vso-docent op wiens school lessen door vo-docenten gegeven worden, noemt extra reistijd voor de vo-docent als een belemmering (n = 1). Ten slotte wordt aangegeven dat vso-docenten te weinig weten van het regulier onderwijs (n = 2; genoemd door een zorgcoördinator en een teamleider van vo-scholen).

Op leerlingniveau worden de volgende belemmeringen genoemd: niet alle leerlingen gaan volledig naar het regulier onderwijs en dat maakt dat deze leerlingen zichzelf nog steeds als 'anders' zien dan reguliere leerlingen (n = 8); het volgen van symbiose kan misgaan, dit risico kan voor kwetsbare leerlingen een reden zijn om er toch niet aan te beginnen (n = 3); leerlingen kunnen niet deelnemen omdat ze niet op het juiste moment kunnen instromen (n = 1); het niveau van leerlingen sluit niet altijd goed aan op dat van leerlingen in het regulier onderwijs omdat speciaal onderwijs hebben gevolgd zonder vakdocenten (n = 1).

“Maar het is ook gewoon dat dat heel veel is. Bij ons ligt het tempo omdat we al die vakken aanbieden best wel hoog. En dan komt het woord examen om de hoek kijken, dat levert bij ieder mens al spanningen op dus ook bij dit soort type leerlingen. En je moet daar ook op tempo door, dus daar lopen ze ook wel op vast vaak. Dat het gewoon net even te snel gaat en het kost hun net iets meer moeite. En ja, dan breekt het op een bepaald moment op.”

Belemmeringen op ouder niveau tenslotte worden weinig genoemd. Twee vso-docenten en een ib-er geven aan dat ouders minder betrokken worden als hun kind naar een symbioseklas gaat. Twee vso-docenten melden dat ouders soms de angst hebben dat symbiose op een reguliere school te veel is voor hun kind. Voor ouders van leerlingen die vanuit het vo mee gaan draaien in een symbiosegroep kan het soms moeilijk zijn dat hun kind een vorm van speciaal onderwijs gaat volgen (n = 4).

“Het nadeel is gewoon dat je de leerlingen soms niet kan bieden tijdens de les wat ze nodig hebben. We hebben lessen van een half uur, loop je langs iedereen, heeft iedereen één vraag, dan is de les echt wel voorbij.”

9.5 Benodigde competenties

Vso-docenten noemen de volgende pedagogische competenties die nodig zijn om leerlingen adequaat onderwijs in een symbiosesituatie te kunnen geven. Docenten hebben kennis nodig van de doelgroep en dan met name van gedragsproblematiek en/of psychiatrische problematiek (n = 31). Het gaat er dan ook om kennis over gedragsproblematiek te vertalen naar de ondersteuningsbehoefte van de leerling door middel van maatwerk (n = 7). Basisvaardigheden zoals het kunnen bieden van duidelijkheid, structuur en voorspelbaarheid worden twaalf keer expliciet genoemd. Docenten geven daarbij aan dat het in gesprek blijven met leerlingen en in staat zijn echt naar hen te luisteren een belangrijke competentie is (n = 9).

Daarnaast worden competenties als vergevingsgezind zijn (n = 7), flexibiliteit (n = 5), het hebben van inlevingsvermogen (n = 5) genoemd en het houden van hoge verwachtingen, zelfs als het mis gaat (n = 2).

“Je moet doen wat je zegt. Consequent. Je kunnen inleven in bepaalde leerlingen. Onze leerlingen hebben altijd een bepaalde geschiedenis. En daar moet je mee kunnen omgaan. Je moet flexibel kunnen zijn. Als het niet linksom kan, niet rechtsom kan, dan doen we het maar even op een hele andere manier. Als het doel uiteindelijk maar bereikt wordt. En niet vasthouden aan. Ik wil dat je het zo gaat doen en op die manier.”

Geïnterviewden zijn weinig expliciet over de benodigde didactische competenties. Drie keer is aangegeven dat er op didactisch gebied niets anders nodig is dan wat al standaard op vo- en vso-scholen aanwezig moet zijn. Wel wordt twaalf keer specifiek benoemd dat het belangrijk is aan te sluiten bij het niveau van de leerling; hierbij is soms maatwerk nodig (n = 4).

Docenten van het vo zijn redelijk positief over hun competenties ten aanzien van het geven van onderwijs aan symbioseleerlingen. Wel geeft één docent aan dat het nodig is conceptueel te kunnen denken en dat dit voor leerlingen met autisme lastig kan zijn. Deze docent geeft aan soms onzeker te zijn over of het goed lukt dit bij deze groep leerlingen over te brengen. Al ervaart hij geen directe problemen op dit vlak, hij geeft wel aan meer kennis en scholing te willen. Een andere docent geeft aan weinig verschil te ervaren tussen symbioseleerlingen en reguliere leerlingen. Beiden hebben het gevoel dat kennis met betrekking tot het lesgeven aan symbioseleerlingen vooral voortkomt uit ervaring en trial-and-error.

9.6 Samenwerking

Symbiose vraagt om samenwerking tussen de school voor speciaal onderwijs en die voor regulier onderwijs. Geïnterviewden zijn veelal positief over deze samenwerking: 32 bij symbiose betrokkenen noemen minimaal één positief aspect. Daar staat wel tegenover dat negentien geïnterviewden een aspect noemen die zij als negatief ervaren of waarvan zij denken dat er verbetering nodig is. Vier van deze vijftien noemen uitsluitend verbeterpunten en hebben geen positieve ervaringen aangedragen. Daar staan zestien geïnterviewden tegenover die louter positief waren over de samenwerking. Vo- en vso-docenten verschillen niet in de mate waarin zij aantal positieve aspecten noemen. Wel benoemen geïnterviewden uit het speciaal onderwijs meer punten waarop de samenwerking nog kan worden verbeterd.

“Korte lijstje, we zien elkaar continu. Is er wat gebeurd met één van de leerlingen dan heb ik een appje of mailtje te pakken. Andere kant ook, heb ik iets dan is het één telefoontje en dan weten we elkaar te vinden.”

Geïnterviewden noemen veel verschillende aspecten over samenwerking, maar de meeste aspecten worden niet vaak genoemd. Uitzondering daarop is het hebben van korte lijstjes in de samenwerking wat vijftien keer als een positief punt wordt genoemd. Voor één zorgcoördinator is dit echter wel een verbeterpunt. Acht geïnterviewden noemen regelmatig overleg als belangrijk in de samenwerking. Hierbij hebben zij allen minimaal leerlingenbesprekingen voor ogen. Twee geïnterviewden noemen daarnaast besprekingen over het symbioseproces en twee over het overleg tussen ib-ers en gedragsdeskundigen van de verschillende scholen. Het hebben van een tussenpersoon die als schakel fungeert tussen de verschillende betrokkenen, wordt gezien als manier om een goede samenwerking te bevorderen (n = 6). Andere positieve aspecten zijn: de tijd nemen om een band op te bouwen (n = 3), het opnemen van een docent in het bestaande overlegteam (n = 2), het delen van een visie (n = 2), het elkaar kunnen aanspreken (n = 2) en het waarderen van alle betrokkenen (n = 1).

Wat betreft verbeterpunten: Acht geïnterviewden noemen betere (en frequentere) communicatie over leerlingen. Andere punten zijn: er wordt te weinig feedback gegeven of met feedback gedaan (n = 2), het zijn veelal dezelfde mensen die initiatief nemen (n = 2), het symbioseproces wordt te weinig besproken (n = 1), er zijn te veel verschillende contactpersonen op een (vaak grote) vo-school (n = 1), en de ib-er van de samenwerkende school komt te weinig op de vso-locatie komt om elkaar goed te leren kennen (n = 1).

“Wel moet ik zeggen hebben we onlangs even kritisch met elkaar in gesprek gezeten over dat er vaak ook wel mensen afwezig waren, waardoor het doel van het gesprek dan niet tot zijn recht komt. Dus daar hebben we onlangs weer nieuwe afspraken over gemaakt met alle betrokkenen. Dus hopen we dat de volgende keer we steeds in volledigheid zitten en niet dat mensen er niet zijn.”

Ook de samenwerking met ouders is een belangrijk onderwerp. Tien geïnterviewden geven aan dat zij positief zijn over de samenwerking en contacten met ouders. Wel zien drie geïnterviewden ruimte voor verbetering; ouders zouden meer betrokken kunnen worden. Ouders zijn volgens één geïnterviewde niet altijd goed

bereikbaar. Eén geïnterviewde geeft aan dat les op een andere locatie ervoor zorgt dat niet alleen de leerling meer uit beeld raakt, maar ook de ouders.

9.7 Ondersteuning aan leerlingen

Geïnterviewden zijn overwegend positief over de mate en inhoud van ondersteuning aan leerlingen. Wel geeft één geïnterviewde aan dat er in de roostering meer rekening gehouden zou moeten worden met begeleidingsmomenten. Een andere geïnterviewde meldt dat het belangrijk is dat de begeleiding plaatsvindt in de vorm van systeemhulpverlening waarbij alle betrokkenen samen optrekken om zo ook meer rust voor de leerling te creëren.

Naast de docenten wordt ondersteuning aan leerlingen tijdens het symbiosetraject verzorgd door diverse andere betrokkenen. Betrokken kunnen zijn: ib-er (n = 5), gedragsdeskundige (n = 4), studietoetscoach (n = 3), orthopedagoog (n = 3), mentor (n = 2), zorgcoördinator (n = 1), speciale symbiosedocent (n = 1), leerlingbegeleider (n = 1), onderwijsassistent (n = 1) en schooldirecteur (n = 1). Hierbij dient aangemerkt te worden dat er maar in een beperkt deel van de interviews besproken is wie de betrokken ondersteuners zijn.

Uit de interviews blijkt geen eenduidige manier waarop de ondersteuning aan leerlingen in een symbiosetraject vorm krijgt. Er worden elf verschillende ondersteuningsvormen genoemd. Het meest genoemd is ondersteuning in het leren leren (n = 7). Externe hulpverleners die op school komen, worden eveneens regelmatig (n = 6) genoemd. Ook het bieden van meer structuur wordt regelmatig genoemd (n = 5); dat kan vorm krijgen door dagen op een vastere structuur te laten verlopen dan in het regulier onderwijs gebruikelijk is, maar ook door te zorgen dat leerlingen met vaste gezichten te maken krijgen. Het bieden van extra ondersteuning of trainingen kan leerlingen helpen zich aan te passen aan een reguliere onderwijssetting (n = 4). Daarnaast geven geïnterviewden aan dat leerlingen in een symbiose-traject soms extra ondersteuning op cognitief vlak kunnen gebruiken door bijvoorbeeld de inzet van onderwijsassistenten (zeven keer waarvan drie keer in de vorm van bijles). Sommige geïnterviewden geven echter ook aan dat er geen extra begeleiding op cognitief vlak hoeft te worden aangeboden dan al standaard op de vo-school wordt gedaan (n = 5). Andere vormen van begeleidingen zijn: tijdelijk uit de onderwijssetting halen voor één-op-één begeleiding of coaching (n = 4), en het geven van huiswerkbegeleiding (n = 4).

“Dat is echt het trainen van bepaalde vaardigheden die zij nodig hebben, met name in het omgaan met een lastige situatie, of met een conflict, hetzij met een klasgenoot, he zij met een leerkracht. Ze hebben daar gewoon meer directe feedback op nodig.”

9.8 Ondersteuning aan docenten

Niet alleen leerlingen, maar ook docenten hebben baat bij ondersteuning in een symbiosetraject. De vorm van ondersteuning die het meest naar voren komt, is het voeren van leerlingenbesprekingen (n = 11). Door gezamenlijk en regelmatig te bespreken wat er speelt rond leerlingen, voelen docenten zich beter toegerust op het geven van onderwijs aan symbioseleerlingen. Bij deze besprekingen zijn vaak niet alleen de betrokken docenten aanwezig, maar ook ib-ers en gedragsdeskundigen. Ook geven veel docenten aan dat zij externe hulpverlening die wordt ingeschakeld om leerlingen met bepaalde hulpbehoeften (zowel sociaal-emotioneel als cognitief) te helpen, als ondersteunend ervaren (n = 8). Andere vormen van ondersteuning zijn: krijgen van feedback en evaluaties doordat er iemand in de klas komt meekijken (n = 5), ondersteuning vanuit de vso-school (n = 5), vooraf voorlichting krijgen (n = 4), volgen van trainingen (n = 3), coaching (n = 2), met elkaar sparren (n = 2), ondersteuning bij oudergesprekken (n = 1) en ondersteuning bij praktische zaken (n = 1). Een gedragsdeskundige van één van de vso-scholen benoemt dat docenten alleen ondersteuning krijgen als ze daar zelf om vragen.

Wat betreft het volgen van trainingen melden drie geïnterviewden van één en dezelfde locatie dat daar verbetering nodig is; het belang hiervan wordt wel gezien, maar het komt niet echt van de grond. Twee ander punten waar verbetering nodig is: sommige docenten vinden het ontvangen van feedback lastig en/of staan niet altijd open voor coaching (beide 1 keer).

“Met docenten is af en toe een bijeenkomst om te overleggen hoe het gaat, een soort evaluatie-moment waarin we kijken wat er anders zou kunnen, wat gaat goed?”

10. Conclusies

Op basis van de uitkomsten van het onderzoek levert dit onderzoek een veelheid aan conclusies op. We zetten de hoofdlijnen op een rijtje, volgens de indeling van de voorgaande hoofdstukken.

Vormgeving van symbiose

- In het algemeen kunnen we stellen dat de meeste symbiosetrajecten gericht zijn op leerlingen die de basisberoepsgerichte of kaderberoepsgerichte leerweg volgen en in het derde jaar starten. Op enkele scholen zien we daarnaast symbiosetrajecten met havo/wvo-leerlingen. Aan het onderzoek deelnemende scholen geven op verschillende manieren vorm aan symbiose. Belangrijke verschillen zijn: 1) vso-scholen werken samen met een reguliere vo-school of met een mbo-school in het kader van het programma en toetsing; 2) leerlingen krijgen les op de eigen vso-school of op de reguliere vo- of mbo-school; 3) leerlingen verblijven dagdelen op de vo- of mbo-school of zijn er volledig. Dit kan op individuele basis plaatsvinden of als hele groep.
- De belangrijkste indicaties voor deelname aan een symbiosetraject zijn: 1) kunnen leerlingen wisselingen op de vo-school aan; 2) zijn zij zelfstandig genoeg; 3) is hun externaliserende gedrag hanteerbaar; 4) zijn zij cognitief sterk genoeg; 5) onderscheiden zij zich positief in sociaal-emotioneel opzicht; 6) is de thuissituatie ondersteunend?

Uitkomsten bij leerlingen

- Uit de opp's blijkt dat symbioseleerlingen hogere IQ hebben dan niet-symbioseleerlingen, en minder vaak ondersteuning nodig hebben op taal-, lees- en rekenvaardigheden, concentratie en zelfstandig werken. De opp's laten zien dat ze wel meer ondersteuning nodig hebben in het omgaan met hun gedragsproblemen en is hun thuissituatie opvallend genoeg vaker

problematisch. Symbioseleerlingen blijven minder lang in het vso, stromen minder vaak uit naar mbo entree en aanzienlijk vaker naar mbo 2, 3 en 4.

- Uit de LVT blijkt dat symbioseleerlingen op alle directe leervoorwaarden en op de indirecte voorwaarden verbondenheid met docent en medeleerlingen gemiddeld gunstiger scoren dan niet-symbioseleerlingen. Wel zitten beide groepen in LVT-categorie 'normaal'. Wat betreft ontwikkeling binnen een schooljaar zien we bij de niet-symbioseleerlingen in het algemeen weinig vooruitgang op de directe en indirecte leervoorwaarden. Bij de symbioseleerlingen is er alleen een relatief sterke vooruitgang op de directe voorwaarden motivatie, taakgerichtheid en planmatigheid. Sociale positie en sociale oriëntatie (de maten voor sociale inclusie) gaan gemiddeld licht vooruit maar verbondenheid met docent en medeleerlingen licht achteruit.

Ervaringen van ouders, leerlingen en onderwijsprofessionals met symbiose

- Ouders zijn in het algemeen positief over symbiose. Redenen daarvoor zijn: 1) hun kinderen doen ervaring op met het regulier onderwijs; 2) zij kunnen een diploma behalen; 3) symbiose biedt hen meer verdieping; 4) zij leren beter plannen en organiseren. Toch zijn er ook kritiekpunten: 1) docenten van de vo-school hebben meer kennis nodig over de ondersteuningsbehoeften van de leerlingen; 2) de communicatie met vo-docenten laat soms te wensen over; 3) symbiose is hoe dan ook een extra belasting en kan voor onrust zorgen bij hun kind; 4) vo-scholen moeten meer aandacht besteden aan integratie (bijvoorbeeld meer gezamenlijke activiteiten).
- Het merendeel van de leerlingen is positief over symbiose. De overgrote meerderheid is tevreden over de cijfers, ongeveer de helft geeft aan dat het hun motivatie positief beïnvloedt en in het algemeen hebben ze het gevoel erbij te horen en niet buitengesloten te worden. Duidelijke kritiekpunten komen eigenlijk niet naar voren.
- In het algemeen beschouwen de geïnterviewde professionals symbiose als een positieve ontwikkeling voor hun leerlingen. De belangrijkste argumenten hiervoor zijn: 1) het biedt leerlingen meer kans op een diploma; 2) zij zijn beter voorbereid op regulier onderwijs en mbo en op de daar gangbare omgangsvormen; 3) zij krijgen meer zelfvertrouwen en een gevoel voor eigenwaarde; 4) ze raken beter voorbereid op de toekomst. Voor de professionals zelf is de mogelijkheid op het delen van expertise, het leren van elkaar en het vergroten van competenties van belang.

- Belangrijke belemmeringen voor vo-docenten in het realiseren van symbiose zijn: 1) vso-leerlingen zijn lastiger dan ze gewend zijn; 2) zij hebben meer taken gekregen en daardoor minder tijd voor leerlingen. Geïnterviewden zien als belangrijke belemmering voor leerlingen dat ze nog steeds als ‘anders’ worden gezien. Belangrijke benodigde competenties zijn: 1) kennis van de doelgroep; 2) vaardigheden als het aanbieden van structuur, duidelijkheid en voorspelbaarheid; 3) in gesprek kunnen blijven met leerlingen; 4) flexibiliteit; 5) vergevingsgezind zijn.
- In het algemeen zijn betrokkenen van vso en vo positief over de samenwerking, maar er zijn ook wel aandachts-/verbeterpunten. In ieder geval zijn korte lijntjes en regelmatige overlegmomenten nodig waarbij met name de communicatie over de leerlingen aandacht vraagt; dat kan bijvoorbeeld via een tussenpersoon. Dit vraagt ook aandacht in de roostering. Eveneens van belang is goed en regelmatig contact met ouders. Tot slot melden geïnterviewden dat ondersteuning aan leerlingen van belang is. Het kan dan bijvoorbeeld gaan om extra structuur bieden, interne hulp (gedragsdeskundigen, ib-ers) of externe hulpverleners. Bij ondersteuning voor geïnterviewden zelf gaat het om zaken als leerlingbesprekingen, externe hulpverlening (bijvoorbeeld van de vso-school) en meekijken in de klas.
- Uit de interviews met alle drie de groepen (ouders, leerlingen en onderwijsprofessionals) blijkt dat de grootste meerwaarde van symbiose zit in het behalen van een volledig diploma, een betere voorbereiding op het mbo, en het volgen van regulier onderwijs. Deze uitkomst wordt bevestigd met de kwantitatieve gegevens die we hebben bekeken: leerlingen met symbiose stromen inderdaad vaker uit naar een hoger niveau op het mbo, in vergelijking met niet-symbiose leerlingen.

11. Slotbeschouwing en aanbevelingen

Met dit onderzoek hebben we gepoogd om symbiose binnen RENN4 in kaart te brengen, en zijn we nagegaan wat de opbrengsten van, en ervaringen met symbiose zijn. We reflecteren hieronder op de belangrijkste bevindingen van het onderzoek.

Ondanks het feit dat de meeste bij ons onderzoek betrokken scholen al wel enkele jaren aan symbiose doen, blijkt dat er er nogal variatie zit in de manier waarop symbiose is ingericht. De verscheidenheid aan symbiose maakt dat het met de gegevens van dit onderzoek in de hand nog steeds lastig is om ‘keiharde’ uitspraken te doen over de waarde van symbiose. Zo wilden wij graag te weten komen welke vormen van symbiose de voorkeur verdienen en of er minder geschikte vormen zijn. In het licht van evidence-based onderwijs en goed onderbouwde aanpakken is dit een belangrijke vraag. De veelheid aan invullingen en de daarmee gepaard gaande kleine leerlingaantallen maakte dat echter onmogelijk. Een andere belemmering waar we mee te maken kregen, was dat de leerprestaties van leerlingen moeilijk in kaart te brengen zijn. Enerzijds heeft dit te maken met de vele verschillen tussen de vakken die leerlingen volgen en de wijze waarop dit getoetst wordt. Anderzijds bleken niet alle gegevens goed uit de volgsystemen van de scholen te destilleren. Waar we wel naar hebben gekeken is naar de niveaus van de uitstroombestemmingen: daarmee hadden we dan weliswaar geen toetsscores en (rapport)cijfers, maar wel een beeld naar welk vervolgniveau leerlingen gaan na de middelbare school.

Hoewel veel vso-scholen van RENN4 al enkele jaren aan symbiose doen, verraste het ons toch dat de concrete invulling op heel verschillende manieren plaatsvindt. Een mogelijke oorzaak is dat de wet- en regelgeving voor symbiose zeer ruim geformuleerd is. Er zijn geen duidelijke richtlijnen voor de inrichting van symbiose, hooguit kaders die aangeven hoeveel procent leerlingen regulier onderwijs mogen volgen. Toen de wet- en regelgeving van symbiose werd ingevoerd, stond inclusief onderwijs nog niet hoog op de agenda. Het veranderde

perspectief op inclusief onderwijs vraagt nu echter dat de wet- en regelgeving rondom symbiose wordt herzien. Wanneer we stappen richting inclusief onderwijs willen zetten, is het noodzakelijk dat ook in de wet- en regelgeving duidelijke kaders worden gesteld met betrekking tot een wenselijke inrichting van symbiose. Op basis van ons onderzoek en in het licht van het continuüm van ondersteuning (De Boer & Nijs, 2022) kunnen we dan in ieder geval stellen dat de variant waarin leerlingen individueel- of groepsgewijs les krijgen op een reguliere school, het meest inclusief is. Deze variant is uitermate geschikt om de leerling of groep uiteindelijk helemaal onder te brengen bij de reguliere school en daarmee volledig te includeren. In de symbiosevorm waarin alleen gebruik wordt gemaakt van het programma en toetsing en in die waarin de reguliere vo-docenten naar het vso komen, is dit minder gemakkelijk realiseerbaar.

Kijken we naar de leerlingen die in een symbiosetraject zitten, dan blijkt dat zij gemiddeld een hoger IQ hebben dan niet-symbioseleerlingen. Ook zien we dat er op basis van de opp's vaker sprake is van internaliserende- en externaliserende gedragsproblemen (alhoewel de verschillen niet heel groot zijn) en minder vaak van ondersteuningsbehoeften op het gebied van leren. Dat er bij symbioseleerlingen iets vaker sprake is van internaliserende- en externaliserende gedragsproblemen was niet in lijn met de indicaties- en contra-indicaties die de onderwijsprofessionals hebben aangedragen. Een mogelijke verklaring voor de verschillen kan liggen in de wijze waarop de opp's zijn opgesteld. Omdat bij symbiosetrajecten meerdere organisaties betrokken zijn en veel verschillende betrokkenen, is het voorstelbaar dat de opp's van symbioseleerlingen meer aandacht krijgen dan die van niet-symbioseleerlingen. Daarnaast zou kunnen spelen dat het perspectief van de betrokkenen vanuit het regulier onderwijs anders is dan die van onderwijsprofessionals uit het vso. Waar vso docenten – gewend als ze zijn aan leerlingen met gedragsproblematiek – bepaald gedrag te hanteren vinden, daar kunnen vo docenten dat gedrag als veel ernstiger beoordelen. Gevolg kan zijn dat door vso-docenten gegeven 'probleemscores' minder hoog uitkomen dan die van vo-docenten. Het opp geeft immers richting aan het handelen en is bovendien een document dat jaarlijks geëvalueerd wordt. De gedragsdeskundige draagt er doorgaans zorg voor dat het opp goed op orde is, en handelingsadviezen bevat. Wanneer het een symbioseleerling betreft, is het aannemelijk dat hier extra zorg voor is geweest. Op basis van deze verklaring hechten we dan ook meer waarde aan de gegeven indicaties en contra-indicaties die zijn gegeven door de onderwijsprofessionals.

Ten aanzien van de opbrengsten van leerlingen merken we het volgende op. De uitstroom van leerlingen zien wij als een heel belangrijke opbrengst; uiteindelijk willen we graag zien dat leerlingen zo hoog mogelijk uitstromen, passend bij hun cognitieve mogelijkheden en bij wat qua gedrag en sociaal-emotioneel functioneren mogelijk is. Belangrijk gegeven is dan in hoeverre symbioseleerlingen in vergelijking met niet-symbioseleerlingen op een hoger niveau uitstromen dan mbo entree. Dit blijkt inderdaad het geval: procentueel gaan veel meer symbioseleerlingen naar mbo 2, 3 en 4 dan niet-symbioseleerlingen; symbioseleerlingen blijven bovendien minder lang in het vso. Symbiose biedt hiermee dus een beter toekomstperspectief. Dit is een belangrijke uitkomst, gelet op het feit dat leerlingen uit de lagere niveaus van het mbo vaker ongediplomeerd het onderwijs verlaten (Inspectie van het Onderwijs, 2023). Dit zou kunnen betekenen dat de kansen voor leerlingen op uitstroom met een mbo 3- of 4-diploma op zak toeneemt op het moment dat zij symbiose volgen. Of dat zo is kunnen we met dit onderzoek niet vaststellen, en is vooralsnog een aanname. Onderzoek naar de bestending (en reden van geen bestending) is dan ook een aanbeveling voor vervolgonderzoek. Voor de Inspectie van het Onderwijs is dit voor het vso al een belangrijke indicator in de jaarlijkse analyse van de uitstroomgegevens (in de praktijk blijkt het achterhalen van gegevens voor vso-scholen overigens een zeer lastige opgave ten gevolge van de privacywetgeving).

Kijken we naar het leergedrag van leerlingen, dan zien we dat symbioseleerlingen gemiddeld wat meer vooruitgang laten zien dan niet-symbioseleerlingen. De verschillen zijn echter niet heel groot en het gaat om slechts drie domeinen: motivatie, taakgerichtheid en planmatigheid. Gegeven dat zowel niet-symbiose- als symbioseleerlingen gemiddeld scores hebben in het 'normaal-gebied' van de leervoorwaardentest (de symbioseleerlingen bovendien aan de gunstige kant van de range 'normaal'), is er wellicht niet veel meer verbetering te verwachten. Bijzonder is dan wel dát beide groepen leerlingen gemiddeld in het 'normaal-gebied' zitten. Intuïtief zou toch worden verwacht dat leerlingen in het vso gemiddeld minder gunstige scores hebben op verschillende leervoorwaardegebieden. De vraag kan dan ook worden gesteld wat dat zegt over de betrouwbaarheid van de wijze waarop docenten de leervoorwaardentest hebben ingevuld.

Ook op het domein sociale inclusie zien we dat zowel symbiose- als niet-symbioseleerlingen gemiddeld in het 'normaal-gebied' scoren. Symbioseleerlingen laten lichte vooruitgang zien op sociale positie en sociale oriëntatie en lichte achteruitgang op verbondenheid met docenten en medeleerlingen. Een verklaring

is mogelijk dat de vooruitgang op sociale positie en oriëntatie te danken is aan het gegeven dat leerlingen in een symbiosetraject zitten: leerlingen krijgen meer zelfvertrouwen omdat ze beter op hun cognitieve mogelijkheden worden aangesproken en – in ieder geval deels – ‘gewoon’ regulier onderwijs volgen. Symbiose brengt echter wel met zich mee dat leerlingen die wisselen van locatie, een minder stabiele plek hebben bij hun eigen vaste vso-docenten en medeleerlingen. Dit kan leiden tot minder verbondenheid met docenten en medeleerlingen.

Wat betreft de ervaringen met symbiose kunnen we vaststellen dat alle betrokken partijen – leerlingen, ouders/verzorgers en onderwijsprofessionals – overwegend positief zijn en dat verder doordenken over en uitwerken van symbiose zeer gewenst is. Professionals en ouders zijn het in het algemeen eens over de voordelen voor leerlingen: meer kans op een diploma, betere voorbereiding op de toekomst, meer zelfvertrouwen en eigenwaarde. Leerlingen zelf geven een verbeterde motivatie aan en hebben het gevoel erbij te horen en niet buitengesloten te worden. Ondanks de positieve uitkomsten willen we hier toch een waarschuwing meegeven: fysieke inclusie leidt niet automatisch tot sociale inclusie, zo laat veelvuldig onderzoek zien (De Boer & Pijl, 2016; Petry, 2018; Schwab e.a., 2015). Het is dan ook aan te raden om goed te monitoren hoe het contact met medeleerlingen en de acceptatie en vriendschappen van symbioseleerlingen is op het moment dat zij gedeeltelijk leskrijgen op een reguliere vo-school. De kans op buitensluiten en negatieve stigmatisering is aanwezig en dat kan het gevoel van eigenwaarde negatief beïnvloeden (zie: Douma e.a., 2022).

Ondanks de positieve ervaringen en opbrengsten bij leerlingen zijn er ook verbeterpunten te noemen. Voor professionals gaat het dan vooral om onbekendheid met de nieuwe groep leerlingen en daarom een tekort aan vaardigheden, en daarnaast om een gebrek aan tijd door wat deze leerlingen vragen aan extra ondersteuning. Deze uitkomsten zijn vergelijkbaar met uitkomsten van onderzoek naar geïntegreerde onderwijsvoorzieningen (De Boer & Rademaker, 2023; De Boer & Tenback, 2021). Om verdere stappen te kunnen zetten in symbiose – en daaraan gerelateerd inclusief onderwijs – is het nodig om de expertise van ‘de onbekende doelgroep’ te vergroten. Dit kan gedaan worden door de expertise van het vso te benutten. Op verschillende vso-scholen in dit onderzoek wordt dat ook gedaan: de gedragsdeskundige verzorgt scholing op de reguliere vo-school en is betrokken bij de ondersteuning aan leerlingen van de reguliere vo-school. Hierdoor ontstaat er een natuurlijk proces van samenwerken en expertiseontwikkeling in de school.

Voor ouders ligt het verbeterpunt vooral in een betere communicatie met de vo-school en het gegeven dat symbiose voor hun kind toch een extra belasting kan zijn. Transparante communicatie en betrokkenheid vanuit de mentor van het vo vinden ouders belangrijk, zodat ze op de hoogte worden gehouden van hoe het met hun kind gaat. Ondanks dat ouders hier verbeterpunten in zien, is men het er over eens dat symbiose van meerwaarde is voor hun kind.

Tot slot: het vraagt veel tijd en een lange adem van het vso om symbiose te realiseren en te komen tot een effectieve en duurzame samenwerking met het regulier vo. Een factor die daarbij een rol speelt, is de afhankelijkheid die het vso heeft ten opzichte van het vo: het vso heeft de samenwerking met het regulier vo nodig om passend onderwijs te kunnen geven voor de groep leerlingen die vooral gebaat is bij praktisch leren. Symbiose daarentegen levert het regulier vo niet direct iets op (afgezien van het gegeven dat het faciliterend kan werken voor het leggen van contacten binnen een samenwerkingsverband). Sterker nog: symbiosetrajecten kunnen door de vo-school als een 'last' worden ervaren. Complicerende factor is ook de betrokkenheid van veel verschillende actoren: omdat dat veel afstemming vraagt, kan het de onderlinge samenwerking bemoeilijken. Het gaat bovendien om actoren die op verschillende niveaus betrokken zijn: besturen/directies dienen symbiose op organisatorisch niveau mogelijk te maken, docenten hebben de taak om er concrete invulling in de klas aan te geven en professionals als ib-ers en gedragsdeskundigen hebben op onderwijsinhoudelijk vlak een voorwaarden-scheppende taak.

Qua benodigde tijd en de noodzaak van een lange adem is symbiose dan ook vergelijkbaar met de geïntegreerde onderwijsvoorzieningen die steeds op meer plekken in het land zichtbaar worden. In deze voorzieningen wordt toegewerkt naar integratie en intensievere samenwerking tussen het regulier en (voortgezet) speciaal onderwijs. Voor het vo-vso gaat het vaak om vergaande vormen van symbiose. Om deze integratie te kunnen realiseren is een duidelijke visie en stip op de horizon van groot belang. Daarnaast is het belangrijk om te investeren in elkaar, tijd te nemen om elkaar te leren kennen en onderling kennis en ervaringen met elkaar te delen. Op basis van de uitkomsten van het huidige onderzoek pleiten we voor het concretiseren van de route naar inclusief onderwijs, waarbij herziening van de huidige wet- en regelgeving rondom symbiose wordt meegenomen. Maar hoe symbiose zich ook in de toekomst zal ontwikkelen: dat het bijdraagt aan het realiseren van inclusief onderwijs staat buiten kijf.

Referenties

- Bazeley, P. (2013). *Qualitative Data Analysis: Practical Strategies*. Los Angeles: SAGE Publications Limited.
- Boer, A.A. de & Pijl, S.J. (2016). The acceptance and rejection of peers with ADHD and ASD in general secondary education, *The Journal of Educational Research*, 109(3), 325-332.
- Boer, A.A. de & Kuijper, S. (2017). *De stem van de leerling over extra ondersteuning*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Boer, A.A., de (2018). *Extra ondersteuning Gronings voortgezet onderwijs. Een praktijkgericht onderzoek naar de inzet van ondersteuningsarrangementen bij leerlingen met extra ondersteuningsbehoefte in Groningen*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Boer, A.A. de & Tenback, C. (2021). *Op naar geïntegreerde onderwijsvoorzieningen: Tweede tussenrapportage over het beleids- en praktijkonderzoek*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Boer, A.A. de & Nijs, S. (2022). Ondersteuning aan leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften bekeken vanuit een continuüm. In A. de Boer, E. Struyf, S. Nijs, & S. Doolaard (Eds.), *Samen inclusief onderwijs realiseren: Een handboek voor professionals binnen en buiten het onderwijs* (pp. 121-140). Rotterdam: Uitgeverij Acco.
- Boer, A.A. de & Rademaker, F.C. (2023). *Op naar geïntegreerde onderwijsvoorzieningen: tussenrapportage aanvullend beleidsonderzoek, eerste meting (tranche 2021)*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Boer, A.A. de & Kuijper, S. (2023). *Kleinschalige onderwijsvormen en maatwerk in het Groningse reguliere voortgezet onderwijs*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Borland, J. (ed.) (2003). *The death of giftedness. Rethinking gifted education*. New York: Teachers College Press.

- Bukowski, W. M., Laursen, B., & Kenneth, H. R. (2011). *Handbook of Peer Interactions, Relationships, and Groups, 2nd Edition*. New York: Guilford Press.
- Douma, I., de Boer, A.A., Minnaert, A.E.M.G., & Grietens, H. (2022). The I of students with ID or SEBD: A systematic review of the self-concept of students with ID or SEBD. *Educational Research Review*, 36. Online beschikbaar via: <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2022.100449>.
- Eck, P. van, & Exalto, R. (2019). *De positie van ouders in passend onderwijs*. PO Magazine, nummer 5.
- Fernandez, M. (2018). *What are the effects of a push-in service model in comparison to a pull-out service model for students with disabilities?* Research paper. San Marcos: California State University.
- Gersten, R., Haymond, K., Newman-Gonchar, R., Dimino, J., & Jayanthi, M. (2020). Meta-analysis of the impact of reading interventions for students in the primary grades. *Journal of Research on Educational Effectiveness*, 13, 401-427.
- Grinsven, V. van & Woud, L. van der (2016). *Rapportage onderzoek Passend Onderwijs*. Utrecht: DUO Onderwijsonderzoek.
- Hofstetter, W., & Bijstra, J.O. (2014). Passend Onderwijs: zijn we er klaar voor? *Kind & Adolescent Praktijk*, 3, 132-139.
- Inspectie van het Onderwijs (2023). *De staat van het onderwijs 2023*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Mieghem, A. van, Struyf, E. & Verschueren, K. (2021). The relevance of sources of support for teachers' self-efficacy beliefs towards students with special educational needs. *European Journal of Special Needs Education*, in press.
- Mieghem, A. van, Verschueren, K., Petry, K. & Struyf, E. (2020). An analysis of research on inclusive education: a systematic search and meta review. *International Journal of Inclusive Education*, 24, 675-689.
- Ministerie van OCW (2020). *Kamerbrief Evaluatie en Verbeteraanpak Passend Onderwijs*. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Neitzel, A., Lake, C., Pellegrini, M., & Slavin, R. E. (2020). *A synthesis of quantitative research on programs for struggling readers in elementary schools*. www.bestevidence.org
- Nes, K., Demo, H. & Ianes, D. (2018). Inclusion at risk? Push- and pull-out phenomena in inclusive school systems: the Italian and Norwegian experiences. *Journal of Inclusive Education*, 22, 111-129.
- Petry, K. (2018). The relationship between class attitudes towards peers with a disability and peer acceptance, friendships and peer interactions of students with a disability in regular secondary schools. *European Journal of Special Needs Education*, 33(2), 254-268.

- Reid, R., Gonzalez, J., Nordness, P., Trout, A., & Epstein, M. (2004). A meta-analysis of the academic status of students with emotional/behavioral disturbance. *Journal of Special Education, 38*, 130-143.
- Scholte E.M., & Ploeg, J.D. van der (2011). *Handleiding Leervoorwaardentest*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Schram, E. (2011). *Bouwstenen voor het vso. Uitstroomprofiel Vervolgonderwijs*. Enschede: SLO.
- Schwab, S., Hessels, M., Gebhardt, M., Krammer, M., & Gasteiger-Klicpera, B. (2015). The relationship between social and emotional integration and reading ability in students with and without special educational needs in inclusive classes. *Journal of Cognitive Education and Psychology, 14(2)*, 180-198.
- Smeets, E., De Boer, A., Loon-Dikkers, L van, Rissen, L., & Ledoux, G. (2017). *Passend onderwijs op school en in de klas. Eerste meting in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs*. Nijmegen: KBA.
- Smeets, E., Ledoux, G. & Loon-Dikkers, L. van (2019). *Passend onderwijs op school en in de klas. Tweede meting in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs*. Nijmegen: KBA.
- Stoutjesdijk, R., Scholte, E.M. & Swaab, H. (2016). Behavioral and academic progress of children displaying substantive ADHD behaviors in special education: A 1-year follow-up. *Journal of Attention Disorder, 20(1)*, 21-33.
- Vaughn, V.L., Feldhusen, J.F., & Asher, J.W. (1991). Meta-analyses and review of research on pull-out programs in gifted education. *Gifted Child Quarterly, 35*, 92-98.
- Van Veen, D., Bosdriesz, M., Florian, L., Huizinga, P., Kuijs, K., Smeets, E., & Steenhoven, P. van der (2017). *Geïntegreerde voorzieningen voor specialistische onderwijszorg in samenwerkingsverbanden passend onderwijs (primair onderwijs)*. Zwolle: Hogeschool Windesheim/NCOJ.
- Veen, D. van, Rietdijk, S., Hoeven, J. van der, Ganesh, S., Huizinga, P., & Steenhoven, P. van der. (2018). *Samenwerking tussen vso en vo en geïntegreerde voorzieningen voor specialistische onderwijszorg*. Zwolle/Amsterdam/Rotterdam: Hogeschool Windesheim/NCOJ/CED Groep.
- Zweers, I. (2018). *Shape sorting students for special education services*. Proefschrift. Utrecht: Universiteit Utrecht